

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ

- ARTIK DEĞER ÜRETEN EMEK : ÜRETKEN EMEK
- TARIM VE ORMAN İŞÇİLERİNİN SORUNLARI VE İŞ KANUNUNDA ÖNGÖRÜLEN DEĞİŞİKLİKLER
- TERMİK SANTRALLERİN DURUMU VE LİNYİT KÖMÜRLERİ
- TİB OLAĞANÜSTÜ GENEL KURULU ÜZERİNE

AYLIK BÜLTEN 52-53 EKİM-KASIM 1978

TİB YAYINLARI No. : 22

Aylık Bültenden

SEÇME YAZILAR 1

Kapitalizmin Devrevi Buhranları, Stagflasyon/Tarım Buhranları/Kalkınma Sorunu/Ekonomik Planlama ve Kapitalizm/Devalüasyon/Emperyalizmin Askeri Strateji/Militarizm

TİB Adına Sahibi : Cumhur AYTULUN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü : Fehim EVSEN

Yönetim Yeri : Karanfil Sok. 14/10. Kızılay - ANKARA

Basıldığı Yer : Şafak Matbaası - ANKARA

A B O N E : Bir yıllık abone tutarı olan 50,— TL. Posta pulu olarak gönderilebilir veya Aybars ÇAĞLAYAN adına 111406 numaralı posta çeki hesabına yatırabilir.

Yurtdışı abone ücreti 80,— TL. dir.

ARTIK DEĞER ÜRETEN EMEK: ÜRETKEN EMEK

Temmuz 1978 Bülteninde yer alan **«Sağlık Üzerine 1»** adlı yazıda kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonlarda, sağlık hizmetleri üretiminin özelliklerini irdeleyebilmek için öncelikle teorik bir çerçeveye ihtiyaç olduğunu vurgulamıştık. Söz konusu çerçeveyi de Marksist teorinin ışığında oluşturmayı amaçlamıştık. Hedefimiz ise, gerek genel olarak sağlık hizmetleri faliyetlerinin özelliklerini, gerekse bu faaliyetleri üretenlerin (hekim, hemşire, sağlık memuru, vb.) toplumsal işbölümü içerisindeki yerlerine açıklık getirdikten sonra, sözkonusu hizmetlerin Türkiye'de üretiliş biçimlerini irdelemekti.

Nitekim böyle bir amaçla, sağlık hizmetlerinin özellikleri üzerinde durmuş ve sağlık hizmetlerinin **meta** karakterinden söz etmiştik. Bu önermeden çıkarak da sağlık sektöründe **artık-değer** üretildiği sonucuna varmıştık. Bu yazının yayınlanmasından sonra gelişen tartışma süreci içinde, bu konuda önemli bir hata yaptığımızın farkına vardık.

Bir kere baştan şu ayrımı getirmemiz gerekirdi: Sağlık sektörü içinde hem hastahane, poliklinik gibi tedavi kurumları, hem de tedavilerin yapılmasında «üretim aracı» işlevini gören ilaç, tedavi araçları, vb. nin üretildiği birbirinden farklı niteliklere sahip, esas olarak iki üretim süreci vardır. Bunlardan birincisi, tedavi süreci; ikincisi ise bu tedavi sürecinde kullanılan araç-gereç, ilaç vb. metaların üretimi sürecidir. İkincisinin özellikleri, maddi üretimin yapıldığı diğer sanayilerden farklı değildir. Bu tür sanayilerde artık-değer üretilmektedir. Ancak tedavi kurumları için aynı şeyi söylemekte aceleci davrandığımız ortadadır. Çünkü; tedavi kurumlarındaki emekçilerin harcadıkları emekgücü onlardan ayrı, onların dışındaki bir üründe maddeleşmemektedir. Buna eski yazımızda da değinmiştik. Ancak, bu tür kurumlarda emekçilerin artık-değer üretip üretmemelerine, karar verirken kullandığımız ölçüt, ortaya çıkardıkları «ürünün» pazarda alınıp-satılır olması, yani meta olmasına dayanmaktaydı. Oysa bu ölçüt eksik, dolayısıyla, vardığımız sonuç yanlıştı. Çünkü, kapitalist üretim tarzı bir kez gelişip kendini sağlamlaştırdıktan sonra, çoğu üretim alanında hem üretilen ürünler metalaşmakta, hem de bu ürünleri üreten emekçiler ücretli-emekçi olmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, giderek bütün üretim alanlarında emek-gücü ve dolayısıyla ürünler metalaşmaktadır. Bu **«meta biçiminin genelleşmesi»** diye adlandırılan kapitalist üretim tarzına özgü bir gelişmedir. Ancak ürünlerin metalaşması ve emekçilerin ücretli emekçi olmaları böyle bir durumun ortaya çıktığı bütün alanlarda üretim sürecinin kapitalizme özgü üretim ilişkilerini (yani sömürü ilişkilerini) içerdiği anlamına gelmez. Daha açık bir ifadeyle, **her ücretli-emekçi artık-değer üretmez ve meta biçimini alan her ürünün bir değer taşıması zorunlu değildir.** Örneğin işlenmemiş toprak, üzerinde hiçbir emek somutlaşmadığı halde meta biçimini alabilir.

«Sağlık Üzerine 1» adlı yazımızda bir yandan sağlık hizmetlerinin meta karakteri ve bu sektördeki artık-değer üretimi üzerinde dururken, öte yandan da bu sektörün ideolojik fonksiyonları ve bu sektördeki devlet müdahalesinin özelliklerine değinmiştik. Artık-değer üretimi önermemiz

dışında, yazıda getirdiklerimizde değişiklik yapmamız gerekmiyor.

Bu yazımızda yaptığımız hatanın düzeltilebilmesi için oldukça teorik ve ağırlıkla Marx'ın bu konuda yazdıklarına dayanan bir çözümlemeye yer veriyoruz. Konunun önemi şurda yatmakta: devrimci bir hareket, gerek stratejisinin hayata geçirilmesinde, gerekse bu stratejiye özgü program ve politikaların oluşturulmasında toplumsal sınıfların yapısı ve sınıflar mücadelesi sürecinde bunların ne tür değişimlere uğradığını açık seçik belirlemek durumundadır. Bu gerek halkı oluşturan çeşitli emekçi sınıf ve tabakaların örgütlenmesi, gerekse bunlar arasında kurulacak ittifakların niteliğinin belirlenmesi açısından önemlidir.

MARKSİST TOPLUMSAL SINIFLAR TEORİSİNE KISA BİR BAKIŞ

Marksist teoride toplumsal sınıfları oluşturan üyeler temel olarak, üretim sürecindeki, başka bir deyişle, ekonomik alandaki yerlerine göre belirlenirler. Ancak, ekonomik düzeydeki belirlenme, **temel** olmakla birlikte, tek başına yeterli değildir. Marksizm bir üretim tarzı veya toplumsal formasyonda ekonomik düzeyin belirleyici olduğunu, ancak ideolojik ve politik düzeylerinde sınıf belirlenişinde önemli rol oynadıklarını göstermiştir. Toplumsal sınıfların çözümlemesi yapıldığında, ekonomik düzeyin belirleyiciliği ile sınırlanmamak ideolojik ve politik düzeyi de çözümlemelerin içine katmak bir zorunluluktur.

Marksizm, toplumsal sınıfları sınıf çelişkileri ve sınıf mücadelelerinin oluşturduğu **bir ve aynı süreç içinde** görür. Başka bir deyişle, sınıflar önce şu veya bu biçimde varlık bulup sınıf mücadelesine daha sonra girmezler. **Toplumsal sınıflar sınıf pratikleriyle, ideolojik, politik ve ekonomik pratikleriyle, yeni sınıf mücadeleleriyle varlık bulur ve ancak aralarındaki karşıtlıklar içinde tanımlanırlar.** (2)

Sınıfların yapısal belirlenişi sınıf mücadeleleriyle çakıştığı ölçüde, politik ve ideolojik ilişkileri de içerir. Bu belirlenme, sınıf üyelerinin iradelerinden bağımsız bir biçimde onların, toplumsal işbölümü (toplumsal ilişki ve pratikler) içinde bulundukları **nesnel yerlerini** tayin eder. Başka bir ifadeyle, bu **yer**, üretim ilişkileri ve politik, ideolojik ilişkiler çerçevesinde yapısal olarak belirlenir. Yani sınıflar, ancak sınıf mücadeleleri içinde varlık bulurlar. (3)

Sınıflar mücadelesi olarak ifade bulan bu yapısal belirlenme, her özgül konjonktürde ortaya çıkan sınıf **konum**larıyla karıştırılmamalıdır. (4) Burada özgül konjoktürden kastımız, sınıf mücadelelerinin somut durumundan başka birşey değildir.

Bir toplumsal sınıf veya toplumsal bir sınıfın bir kesimi veya tabakası, sözkonusu sınıfın yapısal belirlenişinin tanımladığı çıkarlarına uygun olmayan bir sınıf **konumu**nda yer alabilir. Böyle bir duruma uygun en tipik örnek işçi aristokrasisidir. İşçi aristokrasisi bazı konjoktürlerde gerçekte burjuvaziye uygun düşen sınıf konumlarında yer alabilir. Böyle durumlarda işçi aristokrasisi burjuvazinin bir parçası değildir. Tersine, yapısal sınıf belirlenmesi nedeniyle işçi sınıfının bir parçası olarak, Lenin'in deyimiyle bu sınıfın bir «tabakası» olarak kalır.

Tersi bir durumu örnekleyelim: İşçi sınıfı dışındaki sınıfların kesim veya tabakaları (özellikle küçük burjuvazinin kesim veya tabakaları) bazı konjoktürlerde proleter sınıf konumunda olabilirler. Ancak bu sözkonusu kesim veya tabakaların işçi sınıfının bir parçası olmasını gerektirmez. Üs-

telik aynı kesim veya tabakalar başka bir konjoktürde burjuva sınıf konumunda da yer alabilirler.

Vurgulanması gereken, ideolojik ve politik ilişkilerin de bizzat yapısal sınıf belirlenmesinin bir parçası olduğudur. Başka bir deyişle, yapısal olarak belirlenen nesnel yerin, üretim ilişkileri bağlamında **ekonomik yerin** sonucu olması; sınıf konumunun ise basitçe ideolojik ve politik ilişkilere tekabül etmesi gibi bir durum olamaz. Başından itibaren yapısal sınıf belirlenmesi ekonomik, politik ve ideolojik sınıf mücadelelerini içerir ve bu mücadeleler konjonktürel sınıf konumları biçiminde ifadelerini bulur. Toplumsal sınıfların belirlenişinde ekonomik ilişkiler içindeki yerin oynadığı temel rolden sözetmiştik. Marksist teori o halde 'ekonomik'den neyi kastetmektedir.

Ekonomik düzey, **maddi hayatın yeniden üretim süreciyle;** sınıf üyelerinin yerleri ise **üretim ilişkileriyle** belirlenir. Ekonomik düzey yalnızca üretimi içermez. Üretim süreci bütün bir üretim-tüketim bölüşüm döngüsünden oluşur. Sözkonusu kapitalist üretim tarzı olduğunda, üretim sürecinden kastedilen toplumsal sermayenin (üretken sermaye, meta sermaye, para sermaye) bir bütün olarak yeniden üretim döngüsüdür. Yukarıda sözünü ettiğimiz bütün bir süreç içinde belirleyici rolü oynayan ise üretimdir.

Üretim süreci içinde öncelikle genel olarak insanla doğa arasındaki ilişkiyi ifade eden **emek-sürecini** (üretici güçler) buluruz. Emek-süreci her zaman **tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir biçimde** varlık bulur. Başka bir deyişle, emek-süreci belirli üretim ilişkileriyle eklemlendiği bir bütün içinde varolabilir. (5)

Sınıflara bölünmüş bir toplumda, üretim ilişkileri maddi üretim içinde hem insanların doğayla, hem de kendi aralarındaki ilişkileri kapsayan ikili ilişkiler demetinden oluşur. Bunlardan ilki, gerçek üreticiler ile emeğin nesnesi ve emek araçları arasındaki ilişki (üretici güçler); bundan dolayı ikinci olarak, insanlar arasındaki ilişkiler, sınıf ilişkileridir.

Her sınıflı toplumda, mülk sahipleri ile üretim araçları arasındaki ilişki **gerçek ekonomik mülkiyetle** bir arada bulunur. Üretim araçları üzerindeki gerçek kontrole sahip olan ve böylelikle, çeşitli biçimler altında doğrudan üreticilerin artık-emeklerine(6) el koyarak sömürenler mülk sahipleridir.

Ancak üretim araçları üzerindeki bu mülkiyet, gerçek ekonomik mülkiyet olarak anlaşılmalı, üstyapıya özgü yasal mülkiyetle karıştırılmamalıdır. Egemen ve sömüren sınıfı belirleyen işte bu gerçek ekonomik mülkiyettir.

Doğrudan üreticiler ile emeğin nesnesi ve araçları arasındaki ilişki ise üretim ilişkileri çerçevesinde sömürülen sınıfı tanımlar. Bu çerçevede belirleyici olan üretim ilişkileridir.

Kapitalizm öncesi üretim tarzlarında doğrudan üreticiler emeğin nesnesi ve araçlarından bütünüyle «koparılmış» değillerdir. Örneğin, feodal üretim tarzında, feodal lordun, toprağın yasal ve ekonomik mülkiyetinin sahibi olmasına rağmen serf, geleneklerle güvence altına alınan kendi toprak parçasını kullanım yetkisine (7) sahipti.

Ancak, kapitalist üretim tarzında, doğrudan üreticiler (işçi sınıfı) emeğin araçları üzerindeki kullanım yetkisinden dahi mahrumlardır. Bu üretim tarzında hem ekonomik mülkiyet, hem de kullanım yetkisi kapitalistlerindir. İşte emek-gücünü metalaştıran esas değişiklik doğrudan üreti-

cilerin üretim ilişkileri içindeki yerlelerinde ortaya çıkan bu belirleyici değişikliktir. Yani, emek-gücünün metalaşması «emeğin özgürleşmesi» meta biçiminin genelleşmesi sonucunda değil, tersine meta ilişkilerinin genelleşmesi, emek-gücünün metalaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Böylelikle artık-emeğin sızdırılması doğrudan bir biçimde değil (kapitalizm öncesi üretim tarzlarında olduğu gibi değil) artık-değerin yaratılması ve buna kapitalistler tarafından el konulması sonucunda olmaktadır.

Ekonomik mülkiyeti olmayanları tanımlayabilmek için mülkiyet ilişkileri tek başına kullanılamaz. Yani mülk sahibi olmayanların tümü sömürü ilişkisi içinde sömürülen sınıf olarak tanımlanamaz. Bu sömürü ilişkisi içinde sömürülen sınıf (temel sömürülen sınıf: kapitalist üretim tarzında işçi sınıfı) o üretim tarzına tekabül eden **üretken emekçi** sınıfıdır. Bu yüzden kapitalist üretim tarzında mülk sahibi olmayanların tümü işçi değildir.

Sınıflı bir toplumda, egemen üretim tarzının üretim ilişkilerine tekabül eden, yani o özgül sömürü biçimine maruz kalan emek, üretken emektir. Bu toplumlarda üretim aynı zamanda, bir ve aynı süreçte sınıflara bölünme, sömürü ve sınıf mücadeleleri demektir.

ÜRETKEN EMEKÇİ KAVRAMININ ÖNEMİ

Kapitalizmin tekelci aşamasında ve bu aşamanın çeşitli bunalım dönemleri süresince emekçiler kesiminde üzerinde önemle durulması gereken bir gelişme ortaya çıkmıştır. Söz konusu gelişim, genel olarak işçi sınıfı dışındaki ücretlilerin (özellikle ticaret ve banka kesimlerinde çalışanlar, memurlar, hizmet sektöründe çalışanlar vs.) giderek artmasıdır. Böyle bir gelişme Marksist teorinin bu olguyu açıklamaya yönelik çözümlemelere girişmesini zorunlu kılmıştır.

Çünkü halk kitlelerini içeren sınıflar arası ittifaklar, aynı zamanda bu ittifaklar içinde yer alan sınıfların kendi aralarındaki çelişkilerini de içerir. Bu çelişkiler, emekçi halkın içindeki çelişkiler olmakla birlikte, bu çelişkileri ciddi bir biçimde ele almak ve doğru bir biçimde çözümlemek zorunludur. Çağdaş ücretli-emekçiler proletarya dışında olmakla birlikte, emekçi halk kavramının içindedirler. Ancak bunların sınıf üyeliklerinin doğru bir biçimde tanımlanması (özellikle onları işçi sınıfından ayıran niteliklerinin) işçi sınıfının hegemonyası ve önderliği altında gerçekleşecek emekçi halk ittifakının doğru ve sağlam bir temel üzerine oturtulabilmesi açısından son derece önemlidir.

O halde öncelikle, üretken olmayan bu ücretlilerin sınıf belirlenmesinde temel rolü oynayan ekonomik ilişkiler içindeki yerlerine göz atmamız gerekmektedir. Bu gruplar ekonomik mülkiyete ve kullanım yetkisine sahip olmadıkları ölçüde, burjuvazi içinde değillerdir. Ancak bu aşamada üstünde durmamız gereken olgu, sözkonusu grupların ücretli-emekçi olduklarıdır. O halde, ilk başta tayin etmemiz gereken, diğer ücretlileri işçi sınıfından ayıran ölçütlerin neler olduğudur. Başka bir ifadeyle, işçi sınıfının kapitalist üretim ilişkileri içindeki yerini belirleyen sınırlar nelerdir?

Üretim araçları mülkiyeti ölçütü, ancak belirli bir sömürü ilişkisine tekabül ettiği oranda önemlidir. Çünkü üretim araçları üzerinde mülkiyete sahip olmamak ve ücretli-emekçi olmak ölçütleri işçi sınıfının yerinin sınırlarını çizmek için yeterli değildir. Başka bir deyişle, **işçi sınıfının her üyesi ücretli emekçidir ama her ücretli emekçi işçi değildir**. İşçi sınıfı üyele-

ri yalnızca üretim araçları mülkiyetine sahip olmamakla değil, aynı zamanda **üretken emekçi** olmakla tanımlanır. **«Her üretken işçi ücretlidir ama her ücretli üretken işçi değildir.»** (8)

Üretken emek her zaman belirli toplumsal koşullar altında gerçekleşir. Başka bir deyişle, üretken emek tanımı belli bir üretim tarzına özgü sömürü ilişkilerine doğrudan bağımlıdır. Emeğin üretken olma veya olmama özelliği, ne onun yararlılığına, ne de emeğin kendisine özgü özelliklerine dayanır.

ÜRETKEN EMEK

Üretken ve üretken olmayan emek tanımları «emeğin maddi özelliklerinden (ne ürünün özellikleri, ne de somut emek olarak emeğin özel niteliklerinden) değil, emeğin içinde gerçekleştiği toplumsal üretim ilişkilerinden, onun belirli toplumsal biçiminden çıkarılır.» (9)

O halde, belirli bir üretim tarzı içinde ancak bu tarza özgü hakim sömürü ilişkilerine maruz kalan emek, üretken emektir. Bir üretim tarzında üretken olan emek, ötekinde olmayabilir. Kapitalist üretim tarzında üretken emek **doğrudan doğruya artık-değer yaratan,** sermaye üreten ve **sermaye ile mübadele edilen** emektir.

«Kapitalist üretim sürecinin sonucu, ne yalnızca bir ürün (kullanım değeri) ne de bir **meta,** yani belli bir değişim-değeri olan bir kullanım değeridir. (Bu üretim sürecinin) sonucu ürünü, sermaye için **artık-değerin** yaratılmasıdır. Çünkü sermaye olarak sermayenin ve böylece (kapitalist olarak kapitalistin) üretmek istediği, ne kişisel tüketim için doğrudan bir kulanım değeri, ne de önce paraya, sonra da bir kullanım değerine dönüştürülecek bir metadır.

Onun amacı, servet birikimi, değerin kendisini genişletmesi, değerin çoğalması, yani eski değerin korunması ve artık-değerin yaratılmasıdır; ve o (sermaye - ç) kapitalist üretim sürecinin bu **özgül ürününü** ancak, bu nedenden ötürü **üretken emek** olarak adlandırılacak emekle mübadelesi (sonucunda - ç) ile başarabilir. (10)

Yalnızca doğrudan doğruya sermayeye dönüştürülen emek üretkendir. Kapitalist üretim sürecinde canlı emeğin sermayeye dönüşmesi şu nedenlerden ötürüdür: Bir yandan sözkonusu emek, ücretleri yeniden üretir-başka bir deyişle, değişken sermayenin değerini- öte yandan da artık-değer yaratır. Bu dönüşüm sürecinde paranın yalnızca ücretlere harcanan bölümü sermayenin doğrudan değişen bölümü olmasına karşın, paranın **tümü** sermayeye dönüştürülmüştür. Başka bir anlatımla, toplam değer geçmişte $c+v$ idiyse, şimdi $c+(v+s)$ yani $(c+v)+s$ olmuştur. (11) Böylelikle ilk baştaki para veya değer büyüklüğü toplamı genişlemiş olmakta, bu yüzden de sermaye olarak para, hem kendisini muhafaza eden hem de çoğaltan bir değer olduğunu göstermektedir.

Paranın (üretim araçları biçimini alan bölümü de dahil) sermayeye dönüşmesinin ilk aşaması, emeğin işçiye değil, kapitaliste ait olan, **maddeleşmiş** emeğe dönüştüğü bu **doğrudan** dönüşümdür. Bu ana kadar, para -ister kendi biçiminde (yani para biçiminde) olsun, isterse de yeni metaların üretimini sağlayacak metalar biçiminde olsun- ancak **öz olarak** sermayedir.

Yalnızca emekle olan bu belirli ilişki para veya metaları sermayeye dönüştürür. Yine ancak bu ilişki, emeği üretken emek kılar. Üretken emek kavramı, kapitalist üretim süreci içinde, emek gücünün bütün i-

lişkilerine ve bu süreç içinde oynadığı rolün biçimine tekabül eden yeterli tek kavramdır.

O halde üretken emek-kapitalist üretim tarzında-işvereni için artık değer üreten veya üretimin nesnel koşullarını sermayeye, bu nesnel koşulların sahibini kapitaliste dönüştüren; yani kendi ürününü sermaye olarak üreten emektir.

Emeğin üretken olup olmadığını baştan koşullandıran bu ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için, emek ile sermaye arasındaki mübadele ilişkisinin temelde birbirinden farklı, fakat birbirine bağımlı olan iki aşamasına göz atalım.

Sermaye ile emek arasındaki ilk mübadelede sermaye **para,** emek-gücü ise **meta** olarak görünür. Kavramsal ve yasal açıdan, emek-gücünün (karşılığı emek-gücü harcandıktan sonrada ödense de, satışı bu ilk aşamada gerçekleşir. Bu ilişkide **doğrudan** satılan emeğin kendisinin içinde gerçekleştiği bir meta değil, **emek-gücünün kendisinin kullanımı;** başka bir deyişle, emek-gücünün kendi faaliyetinin ürünü olan **emeğin kendisidir.** O halde, bu aşamada gerçekleşen, **maddeleşmiş emek**le kendisini canlı emeğe dönüştüren **emek-gücü** arasındaki doğrudan bir mübadele, yani maddeleşmiş emekle, canlı emek arasındaki mübadeledir.

Mübadelenin ikinci aşaması birinciden farklıdır. Daha kesin konuşursak, sözkonusu aşama bir **mübadele** bile değildir. İlk aşamada kapitalist ile emekçinin meta sahipleri olarak karşı karşıya geldikleri ve meta karşılığında paranın mübadele edildiği-eşdeğerlerin mübadelesi- bir süreç sözkonusudur.

İkinci aşamada daha öncede belirttiğimiz gibi, bir mübadele yoktur. Paranın sahibi meta alıcısı olmaktan, emekçide meta satıcısı olmaktan çıkmıştır artık. Para sahibi artık bir kapitalisttir. Bu yüzden satın aldığı ve emekçinin sağladığı metayı (yani, emek - gücünü) tüketmektedir. Daha önceki ilişki nedeniyle, emeğin kendisi artık maddeleşmiş servetin bir parçası olmuştur. Emek - gücünün harcanması faaliyetini emekçinin kendisi yapmaktadır ama, artık emek-gücü sermayeye aittir. Ve söz konusu faaliyette sermayenin bir fonksiyonudur. Bu faaliyet artık sermayenin denetimi ve yönlendiriciliği altında yapılmaktadır. Bu faaliyetin, yani emek-gücünün harcanmasının, kendisini maddeleştirdiği üründe sermaye yeni bir biçim altında ortaya çıkmaktadır. Daha doğrusu bu yolla sermaye, kendisini sermaye olarak **gerçekleştirmektedir.** O halde, birinci süreçte **biçimsel olarak** sermayenin bir parçası durumuna gelen emek, bu ikinci süreçte doğrudan maddeleşmiş, doğrudan sermayeye dönüşmüş olmaktadır.

Gerçekten de bu yolla emek-gücü alımında harcanan sermayeden daha fazla emek sermayeye dönüştürülmüş olmaktadır. Bu süreçte, emeğin karşılığı ödenmeyen bölümüne el konulmakta (temellük edilmekte) ve ancak bu yolla para kendisini sermayeye dönüştürmektedir.

Bu aşamada, gerçekte bir mübadele olmamasına rağmen, eğer bu aşamayı onu ortaya çıkaran koşullardan soyutlarsak, bu süreç içinde - iki aşama birden düşünüldüğünde - belirli bir miktar maddeleşmiş emeğin daha fazla miktarda canlı emekle değiştirilmesi sonucu doğmaktadır.

Sonuç olarak emeğin sermaye için **doğrudan** mübadele edilmesi;

(1) Emeğin doğrudan sermayeye dönüşmesi; yani üretim süreci içinde emeğin sermayenin maddi bir parçası haline gelmesi;

(2) Belirli miktarda maddeleşmiş

emeğin aynı miktarda canlı emek **mübadele** olmadan el konan bir miktar **artık** canlı emekle mübadele edilmesini ifade eder. Bu yüzden üretken emek tanımı yukarıdaki aşamaları kapsayan emeğin **sermaye** ile **doğrudan** mübadelesini içerir.

Daha doğrusu bu tanım :

(1) Para ile emek-gücünün metalar olarak karşılıklı ilişkisini; para sahibi ile emek-gücü sahibinin arasındaki alımı ve satımı;

(2) Emeğin sermaye tarafından doğrudan egemenlik altına alınmasını;

(3) Üretim süreci içinde emeğin sermayeye gerçek dönüşümünü, daha doğrusu sermaye için artık-değer yaratılmasını içerir.

Bir kez daha vurgularsak, **emek ile** sermaye arasında iki tür mübadele gerçekleşir. Bunlardan ilki, emek-gücünün ve bu yüzden gerçekte emeğin ve onun ürününün satın alınmasını; ikincisi ise, **canlı** emeğin doğrudan doğruya sermayeye dönüşümünü, başka bir deyişle, canlı emeğin sermayenin gerçekleşmesi olarak, maddeleşmesini ifade eder.

Bu yüzden, örneğin sermayenin dolaşım alanında artık-değerin gerçekleşmesine katkıda bulunan ticaret, reklamcılık, pazarlama, muhasebe, bankacılık ve sigortacılık kesimlerindeki ücretliler, artık-değer üretmezler ve işçi sınıfının (üretken emekçilerin) bir parçasını oluşturmazlar.

Tek bir kapitalist açısından kendi karının kaynağı olarak bu ücretliler görülebilir. Ancak toplumsal sermaye ve onun yeniden üretimi açısından, ticaret ve banka sermayesinin karının kaynağı, değer yaratılma sürecinden değil, üretken sermaye tarafından yaratılan artık-değerin **bir bölümünün** transferinden gelmektedir. Sözkonusu ücretliler, artık-değer kitlesinin, ortalama kar oranına göre, sermayenin çeşitli kesimleri arasında bölüşülmesine basitçe katkıda bulunmaktadırlar. Peki, sözkonusu ücretliler sömürülmekte midirler?

Toplumsal sermayenin bütünü ve yeniden üretimi açısından, üretken sermayeyi daralttığı, yani onun yarattığı artık-değer kitlesini azaltması anlamında sözkonusu ücretlilere ödenenler üretken olmayan harcamalardır ve bunlar kapitalist üretimin istenmeyen maliyetlerini oluştururlar.

Konumuz gereği, hizmetler biçiminde varlık bulan üretken olmayan emeğe gelince: sözkonusu hizmetlerin oluşturduğu ürün veya faaliyetler doğrudan doğruya kullanım-değerleri olarak tüketilirler ve **sermaye** ile değil, daha **ziyade**, **gelir** ile mübadele edilirler.

«Emek ne zaman değişken sermayenin değerinin canlı bir ögesi olarak yer alması için değil de, bir kullanım değeri olarak, yani bir hizmet olarak satın alınırsa, bu emek, üretken emek değil ve bu ücretli emekçi de üretken işçi değildir. Kapitalist onun karşısına sermayenin temsilcisi olan bir kapitalist olarak çıkmaz; emekle mübadele ettiği sermayesi değil, para biçimindeki geliridir.» (12)

Berberden avukata, hekimden öğretmene kadar bu hizmetleri üretenler hekim ve öğretmen gibi emek gücünün yeniden üretimine katkıda bulunsalar da, emekleri üretken olmayan emektir.

«Bu hizmetin özel yararlılığı **ekonomik ilişkide hiçbir şeyi** değiştirmez; bu ne paranın sermayeye dönüştüğü ne de bu hizmeti sunan öğretmenin, beni kendi kapitalistine, patronuna dönüştürdüğü bir ilişki değildir. Bu yüzden (hizmetin özellik-

lerinin - ç) hekim beni tedavi etse de, öğretmen öğretmekte başarılı olsa da, avukat davamı kazansa da, bu ilişkinin **ekonomik niteliği** üzerinde bir etkisi olamaz»(13) O halde hizmet gören ücretlilerin oluşturduğu bu grup işçi sınıfı içinde değildir.

Söz konusu hizmetler kapitalist üretim ilişkilerinin genişletilmiş yeniden üretiminde vazgeçilmez devlet aygıtları aracılığıyla gerçekleşse de, buralarda yer alan ücretliler üretken emekçi değillerdir. Çünkü temel olarak devlet aygıtlarındaki ücretlilerin (devletin ekonomik işletmelerindeki üretken emekçiler dışındaki) emeklerinin mübadelesi, sermaye değil gelir temelinde söz konusu olmaktadır.

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonlarda sermaye bütün sektörlerde emek gücünü kendi egemenliği altına alma eğilimindedir. Ancak devlet aygıtlarındaki emek gücünü kendi egemenliği altına almak için sermaye doğrudan doğruya müdahale etmez. Genellikle bu durumda kapitalist, bir kapitalist olarak değil hizmetlerin satın alıcısı olarak varlık gösterir. Devlet aygıtlarındaki ücretlilerin de artık-emekleri söz konusudur ve bu artık-emeğe el konulmaktadır. Ancak bu ücretliler (ticaret kesiminde olduğu gibi) işveren olarak devletin yararına artık-değer transfer etmemektedirler. Artık-emeklerinin gaspedilmesi biçiminde ortaya çıkan «sömürü» ilişkisi, temel olarak sermaye ile kendileri arasındaki mübadele ilişkisindeki eşitsizlikten, yani pazar düzeyinde sermayenin hakimiyetinden kaynaklanmaktadır. Sermaye, devlet aracılığı ile söz konusu emekçileri ücretli emekçiye dönüştürmekte ve dolaylı kontrol ile (üretken olmayan bir biçimde harcadığı para biçimindeki gelirini azaltmaya çalışarak kendisinin koyduğu artık-değeri arttırmaya çalışmaktadır.

Özetlersek, Marx'ın gerek **Artık-Değer Teorileri**'nde gerekse **Doğrudan Üretim Sürecinin Sonuçları**'nda vurguladığı gibi emeğin somut içeriği ve kulanım-değerinin üretken emekle ilişkisi yoktur.

Oysa Marx, **Kapital**'in birinci cildinde üretken emeğin genel bir tanımını vermektedir. Bu tanıma **«Sağlık Üzerine 1»** adlı makalemizde yer vermiştik. Tekrarlamakta yarar var:

«Emek-sürecinde, insan faaliyeti, ..., emek araçlarının yardımıyla üzerinde çalışılan malzemede (emeğin nesnesi); başlangıçta tasarlanan bir değişikliği meydana getiriyor. Süreç, üründe sona erer ve ürün, bir kullanım-değeridir. Doğanın sağladığı malzeme bir biçim değişikliğiyle insan gereksinmelerine uyarlanır. Emek, kendisini, nesnesiyle birleştirmiştir: emek maddeleştirilmiş, nesne dönüştürülmüştür... Eğer sürecin tümünü, sonucu açısından, ürün açısından incelersek, hem araçların, hem de emeğin nesnesinin üretim araçları olduğu ve emeğin kendisinin üretken bir emek olduğu açıkça görülür» (14) demektedir. Daha sonraki bir paragrafta ise:

«Yukarda yapıldığı gibi, basit öğelerine indirgenen emek süreci, kullanım-değerleri üretimi ve doğal maddelerin insan gereksinimlerini karşılar hale getirilmesi amacıyla girişilen bir eylemdir; insanla doğa arasında madde değişimini sağlamanın zorunlu koşuludur; insan varlığının doğa tarafından zorlanan ebedi koşuludur, ve bunun için de, bu varlığın her toplumsal evresinden bağımsız, ya da daha doğrusu böyle her evrede ortaktır.» (15)

Peki, Marx'ın verdiği bu genel tanımla, daha sonra, kapitalist üretim tanımına özgü olarak getirdiği tanım «çelişmekte midir?» Marx'ın kendisi de bu genel tanımın altına düştüğü

bir dipnotla; «üretken emeğin ne olduğunu yalnız emek-süreci açısından belirlemeye yarayan bu yöntem, hiçbir zaman, kapitalist üretim sürecine doğrudan doğruya uygulanamaz» demektedir. Bunu daha önce de belirtmiştik.

Bizce Marx kendi içinde çelişmemektedir. Marx'ın da vurguladığı gibi üretim süreci ve üretken emek kendi başına, «kendi içinde» varolamaz. Her ikisi de ancak ve ancak belirli toplumsal koşullar altında varlık bulur. Açıktır ki, böyle bir zorunluluk bizi emek sürecinin bazı genel nitelikleri üzerinde çözümlemeler yapmaktan da alıkoyamaz. Marx'ın «kullanım-değerlerinin ya da malların üretiminin kapitaistin denetimi atında ve onun adına yapılması gerçeği, bu üretimin genel niteliğini değiştirmez» (16) demesini bu anlamda kavramalıyız. O zaman Marx, nasıl oluyor da, kapitalist üretken emeği çözümlerken, maddi üretim tanımıyla doğrudan bağlantılı olan bir kullanım-değerinin genel niteliklerini bazen unutur görünüyor?

Bunun en önemli nedeni, Marx'ın kapitalist üretken emekten sözettiği yazılarının aynı zamanda yanlış kavramalara karşı saldırıda bulunduğu eleştiri yazıları olmasıdır. (17) Buralarda Marx üretken emekle yararlı emek (yani emeğin ve ürünün genel yararlılığı) arasındaki karışıklığı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Örneğin silah endüstrisinde çalışan işçilerin emeği ürünlerinin «yararsızlığına» (18) rağmen üretken emekçidirler. Buna karşılık bir hekimin emeği toplumsal yararlılığına karşın, üretken olmayan emektir.

Üstelik Marx'ın getirdiği genel üretken emekçi tanımı, onun kapitalist üretken emekçi çözümlemelerinde **yok** değildir. Birinci olarak bu genel tanım kendisini açık bir biçimde metanın tanımı içinde göstermektedir.

«Emek, meta ürettiği ölçüde üretkendir; (emek böylece) aynı zamanda hem kulanım- değerleri hem de değişim değerleri olan metalar içinde maddeleşir.... O halde, yalnızca meta olarak **dışsallaşan** (externalized) emek üretkendir.» (19) Veya, Marx'ın **Artık - Değer Teorilerinde** getirdiği ek tanımdaki gibi:

«Kapitalist üretimin asli ilişkilerini gözönünde bulundurduğumuz da, metalar dünyasının tümünün, bütün maddi üretim alanları-maddi servetin üretimi- nın (biçimsel veya gerçekten) kapitalist üretim tarzının egemenliği altında olduğunu varsayabiliriz... O halde, **üretken emekçilerin,** yani sermaye üreten emekçilerin, niteliklerinden birinin emeklerinin **metalar** yani maddi servet içinde gerçekleşmesi olduğunu söyleyebiliriz. Ve böylelikle **üretken emeğe,** onun **-emeğin içeriğinin** ne olduğuna bağlı olmaksızın ve bu içerikten tümüyle bağımsız olan- belirleyici niteliğinin yanısıra farklı ikinci ve ek bir tanım getirecektir». (20)

Marx kapitalist koşullar altında maddi üretimle ilişkili tüm emeğin meta biçimini aldığını ve sermayenin egemenliği altına alındığını çoğu yerde belirtmektedir. Ancak, kapitalizmde meta biçiminin genelleşmesi sonucunda, emek, sermaye için artıkdeğer üretmeden de meta biçimini alabilir. Örneğin bugün ressam, yazar ve diğer sanatçıların emekleri -söz konusu gelir karşılığında mübadele edilen hizmetler de olsa- bir sanat eseri veya bir kitap olarak (yani meta biçiminde) somutlaşmaktadır. Ayrıca bazı ürünler değer taşımasalar da «fiyat biçimi»ni ve «meta biçimi»ni alabilirler. (21) (Örneğin işlenmemiş toprak) Başka bir deyişle, tüm kapitalist üretken emek meta biçimini alsa da, bütün metalar üretken emeği temsil etmezler.

O halde diyebiliriz ki, Marx'ın verdiği bu iki tanımdan birincisi, yani ge-

nel tanımın, kapitalist üretken emek (doğrudan artık-değer yaratan emek) tanımında bir kez daha ortaya çıkmasına gerek yoktur. Çünkü bu genel tanım zaten kapitalist üretken emek tanımı içinde vardır.

«Sermaye, üretimin tümünü egemenliği altına aldığı ve böylelikle -kısaca, meta üretmeyen, kendi kullanımları için üretim yapan- ev sanayi ve küçük sanayiler yok olduğu ölçüde, hizmetleri gelirle doğrudan mübadele edilen, üretken olmayan emekçiler, çoğunlukla **kişisel** hizmetler üretiyor olacaklardır. Bunların ancak çok küçük ve önemsiz bir bölümü (aşçılar, terziler vb.) maddi kulanım-değerleri üreteceklerdir. Sözkonusu emekçilerin **meta** üretmemeleri bu üretim alanlarının niteliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü değişim değerinin taşıyıcısı olarak, meta hiçbir zaman doğrudan bir tüketim nesnesi değildir.

Sonuç olarak, kapitalist üretim tarzı bir kez geliştiğinde, üretken olmayan emekçilerin ancak önemsiz bir bölümü maddi üretim içinde yer alabilirler.» (22)

Başka bir deyişle, **artık-değer üreten emek, maddi üretim sürecinin varlığını ve yeniden üretiminin kapitalist biçimiyle özdeştir.** Bu yüzden maddi üretimin dışında yer alan hizmetler ancak biçimsel olarak kapitalist olabilirler, başka bir deyişle, bu tür üretim alanlarında artık-değer üretimi sözkonusu olmadığından, kapitalist üretim tarzına özgü artık-değer sömürüsü gerçekte **yoktur.**

NOTLAR :

(1) Bu yazının hazırlanmasında esas olarak K. Marx'ın **Artık-Değer Teorileri** (Theories of Surpulus Value) adlı kitabının 1. cildi ile N. Poulantzas'ın **Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar** (Classes in Contemporary Capitalism) adlı kitabından yararlanılmıştır.

(2), (3), (4) N. Poulantzas, **Classes in Contemporary Capitalism,** NLB, 1976 Londra, S. 14. Burada Poulantzas'ın getirdiği iki kavramı kulanıyoruz. Biri sınıfların yapısal belirlenmesine karşılık gelen **sınıf yeri, (class-place)** diğeri ise, sözkonusu yapısal belirlenişin konjonktürlerdeki ifadesi olan **sınıf konumu** (class position) ekonomik, politik ve odeolojik. Başka bir deyişle, **sınıf yeri,** ekonomik politik ve ideolojik dağılımının tarafından hem sınıf üyelerinin sınıflara hem de bir bütün olarak sınıfların, üretim ilişkileri temel olmakla birlikte, tüm toplumsal ilişkiler tarafından nesnel olarak belirlenmesi anlamına gelmektedir. **Sınıf konumu** ise, sınıf mücadelelerinin somut durumundan başka bir şey olmayan konjonktürler içinde çeşitli sınıfların karşılıklı ilişkiler içindeki somut pratiklerini ifade etmektedir.

(5) N. Poulantzas, a. g. e., S. 17 - 18. **Emek - süreci** kavramı daha önce belirttiğimiz gibi genel olarak insanla doğa arasındaki ilişkiyi içerir. Emek-süreci: 1. insanın kişisel faaliyeti, yani bizzat iş; 2. emeğin nesnesi, üzerinde emek-gücü harcanan malzeme, yani emek-süreci içinde bir biçim değişikliğiyle insanın kendi gereksinimlerine uyarlanan doğanın sağladığı malzeme; 3. emek araçlarından (iş araçları) oluşmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz., K. Marx, **Kapital,** Cilt I, Yedinci Bölüm, Sol. Yay., 1975.

(6) **Artık-emek'i** tanımlamadan önce **gerekli - emek**'ten sözetmekte yarar var. **Gerekli - emek** emek-gücünün yeniden üretimi-

ni sağlamak için gerokli emek - zamanı, **artık - emek** ise emek - gücünün emeğe dönüştüğü üretim sürecinde gerekli-emekten arta kalan bölümdür. Çeşitli üretim tarzları arasındaki temel ayrım, örneğin, köle emeğine dayananla ücretli - emeğe dayanan üretim tarzı arasındaki ayrım, bu artık-emeğin fiili üreticiden sızdırılması biçimine dayanır.

(7) **Ekonomik mülkiyet** (economic (possession): üretim araçları üzerindeki, artık-emeğin mülk edinilmesini sağlayan, ekonomik kontrol. **Kullanım yetkisi** (possession): üretim araçlarını işe koşma yetkisi, yani, mevcut üretim araçlarıyla neyi ve ne kadar üretmek için karar alabilme erki.

(8) K. Marx, «Results of the Immediate Production Process» (Doğrudan Üretim Sürecinin Sonuçları), **Capital,** Vol. I, Penguin, Appendix, 1975, s. 1041, abç.

(10) K. Marx, **Theories of Surplus Value,** Vol. I, Lawrence and wishart, 1969, s. 157.

(11) Burada «c» ile ifade edilen, sermayenin değerinin sabit kalan bölümü; «v» ile ifade edilen, değişken bölümü; «s» ile ifade edilen ise artık - değerdir. «Değişken» sermayenin değişken olmasının nedeni: üretim süreci içinde bu bölümün değerinin değişmesi, yani genişlemesi, başka bir deyişle emek - gücünün değişim değerinin karşılığı olan bu bölümün emek - gücünün (özgül niteliği yüzünden) sahip olduğu değerden daha fazlasını yaratabilme özelliğindendir.

(12) K. Marx, «Results of the İmmediate Production Process»

(13) K. Marx, **Theories of Surplus Value,** Vol. I, S. 405.

(14) K. Marx, **Kapital,** Cilt I, Sol Yay., 1975, Ankara, s. 206.

(15) K. Marx, a. g. e., S. 209 - 10

(16) K. Marx, **Kapital,** Cilt I, Sol Yay., S. 203.

(17) Özellikle 1. cildinin kapitalist üretken emeği çözümlemeye ayrıldığı **Artık - Değer Teorilerinde.**

(18) Toplumsal olarak «yararlılık», yoksa kapitalistler açısından değil.

(19) K. Marx, «Results of the Immediate Production Process»

(20) K. Marx, **Theories of Surplus Value,** Vol. I, S. 409 - 10

(21) K. Marx, **Kapital,** Cilt 1, Sol Yay., S. 124.

(22) K. Marx, **Theories of Surplus Value,** Vol. I, S. 159.

TARIM VE ORMAN İŞÇİLERİNİN SORUNLARI VE İŞ KANUNUNDA ÖNGÖRÜLEN DEĞİŞİKLİKLER

Bu yazıda, tarım kesiminde ücret karşılığında çalışanların sorunları, örgütlenme düzeyleri, yasal hakları, değişik boyutlarıyla ve özgül yanlarıyla birlikte ele alınacaktır. Meclisin yeni yasama yılına girmesiyle birlikte güncelleşecek olan 1475 sayılı İş Kanunundaki değişiklik tasarıları çerçevesinde, tarım işçileri için öngörülen bazı değişiklik önerileri, yazının ikinci kısmında irdelenmeye çalışılacaktır.

TARIMSAL KESİMDE ÜCRETLİLER*

Emperyalizme bağımlı sanayileşme süreci, kırsal kesimde de 1950'lerden bu yana önemli bir dönüşümü gerçekleştirmiştir. Kırsal kesimde de emperyalizmin, bağımlı ülkeler için öngördüğü tarımsal gelişim programına uyumlu bir süreç yaşanmıştır. Bağımlı sanayileşmenin kaynağını oluşturduğu teknolojilerin kırsal alana girmesi, kapalı tarımsal yapının parçalanması ve artan oranlarda pazara açılması sonucunu doğurmuştur. Salt 1955 yılına kadar ülkeye 40 binden fazla traktör girmiş, sulanabilen alan miktarı yeni kurulan barajlarla 50.000 hektardan 1 milyon hektara ulaşmış suni gübre kulanımı hızla yaygınlaştırılmıştır. Tarımsal yapıdaki verimliliği artıracak modern girdi kullanımı, makinalaşma süreci, büyük ölçüde devlet işletmelerince de yerine getirilmiştir. O dönemde yeni kurulan Et ve Balık Kurumu, Tiftik ve Yapağı Kooperatifleri, Yem Sanayii gibi kuruluşların yanısıra, «devletçilik» döneminde kurulmuş olan T. Şeker Fabrikaları A.Ş., Toprak Mahsulleri Ofisi, Devlet Üretme Çiftlikleri gibi tarımsal devlet işletmelerinin işlevleri de zenginleştirilmiş, örgütsel yapıları yetkinleştirilmiştir.

Tarımsal yapıdaki makinalaşma, toprağın birkaç elde yoğunlaşmasına, köylülük içinde «tarım kapitalistleri - yoksullaşan ve mülksüzleşen köylülük» biçiminde bir kutupsallaşma sonucunu da yaratmıştır. Mülksüzleşen köylülüğün bir kesimi, «özgür emek» olarak tarım proletaryasının ana kaynağını oluştururken bir kesimi de kentlerdeki sanayi burjuvazisinin ucuz emekgücü kaynağı ve yedek sanayii ordusu durumuna gelmiştir.

Diğer taraftan, tefeci tüccar sermayesi eliyle kırsal kesimdeki küçük üreticiler üzerinde sürdürülen egemenlik, tarımdan sanayi ve ticaret kesimine, eşitsiz değişim sonucu, önemli oranda kaynak aktarmış, bunun sonucu olarak bir kesim küçük üretici, üretim araçlarından koparak elindeki toprağını tarım kapitalistine devretmek durumunda kalmış ve özgür emek gücüne dönüşmüştür. Yine, büyük toprak sahiplerinin kiracılık, yarıcılık ilişkileri de kendilerine bağlı yoksul köylülerin topraklarından uzaklaştırılmaları ve kente göç kervanına katılmalarını hızlandırmıştır. Tüm bu mülksüzleşme ve bunun sonucu olan «göç» sürecine, tarımsal nüfustaki artışın ve veraset yoluyla parçalanan toprağın bu nüfusun gereksinmelerini karşılamakta yetersiz kalmasını da eklemeliyiz.

Ancak, unutulmamalıdır ki, tarımsal kesim içindeki köylülerin hepsinin üretim araçlarını tümüyle yitirmeleri sözkonusu olmayabilir. Ne var ki, bu kesimin ellerinde kalan toprakları işleyecek olanakları hemen hemen yoktur. Bunların bıraktıkları topraklar, ya kırsal kesimde kalmaya direnen öteki küçük ve orta işletmelerce kiralanmakta ya da büyük işletmelerce satın alınmaktadır. Kırsal kesim işçilerinin oldukça büyük bir kısmı-

nın ise tarım kesimindeki devlet işletmelerinde çalışmaları, üzerinde önemle durulması gereken bir diğer nokta olarak görünmektedir.

Yine, kırsal kesimde konumuzla ilgili olarak ele alınması gereken bir diğer tabaka, «yoksul köylülük»tür. Oldukça sınırlı bir toprak parçasına sahip olan bu kesim, bazı durumlarda da kente göçen küçük toprak sahiplerinin, kiraya verilen topraklarını işletirler. Genellikle, 1 - 20 dönüm toprak üzerinde üretim yapan yoksul köylüler, daha çok tek tip üretim yaparlar ve geri kalan zamanlarında ise yaşamlarını sürdürebilmek için civardaki büyük işletmelerde emekgüçlerini kiralarlar. Bu kesimin göreli ağırlığının arttığı gözlenen bir olgudur. 1970'de toplam işletmelerin % 31'ini, oluşturan bu kesim, 1973'de % 45 dolaylarına ulaşmıştır. (1) Yoksul köylüler, bu özellikleri nedeniyle ister istemez emekgüçlerini sattıkları zamanının dışında, üretebilecekleri ürün türünü seçmek zorunda kalmaktalar ve bu nedenle oldukça güç koşullarla geçinme durumunda bırakılmaktadırlar. Emekgücünü, zamanın belirli bir kısmında kiralamak zorunda kalması bu kesimin kısa bir sürede ellerindeki toprağı çıkarması sonucunu getirmektedir. Bu durumda olanların bir kısmı da süreç içinde kente göç yolunu seçmektedirler.

Tarımsal alandaki ücretlilerin ortaya çıkma süreçlerini bu şekilde belirledikten sonra, bu kesimin özgün sorunlarını, çalışma süreleriyle ilgili başlıklar altında ele almak uygun olacaktır.

1) Sürekli işçiler

Bir üretim yılı boyunca emek güçlerini orta veya büyük tarım işletmelerinde kiraya veren sürekli tarım işçilerinin, ek bir gelir kaynakları yoktur; büyük bir kısmı devlet tarım işletmelerinde çalışmaktadırlar. Devlet, tarımsal alanda da geniş bir gövdeye sahiptir; Çalışma Bakanlığı'nın tarım işkolu toplu iş sözleşmesi yetki incelemesinde, Köyişleri Bakanlığının işyerlerinde 7.300; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı işyerlerinde 15.800 ve Orman Bakanlığı işyerlerinde 275.000 olmak üzere devlet tarım işletmelerinde toplam 300.000 işçi çalışmaktadır. (2) Bu toplama, mevsimlik işçileri'de eklemek gerekir.

2) Geçici tarım işçileri

Bunlar, emekgüçlerini sürekli tarım işçilerine göre daha kısa bir dönem için -yılın bir kısmı- işletme sahiplerine kiralarlar. Genellikle, az topraklı köylüler mevsimlik ve gündelikçi olarak büyük ve orta büyüklükteki işletmelerde çalışırlar. Geçici tarım işçilerini de iki alt başlıkta ele almak uygun olacaktır:

a) Mevsimlik işçiler

Az topraklı köylü aileleri ek gelir temini için yılın belli dönemlerinde, çoğunlukla bahar ve güz aylarında mevsimlik işçilik yapmaktadırlar. Bunların en yoğun oldukları bölgeler Ege ve Çukurova bölgeleridir.

Çukurova'ya inen işçilerin çoğu Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolunun topraksız veya az topraklı Kürt köylüleridir. Bu işçiler, Ege'de **«dayıbaşı»**; Çukurova'da **«elçi»** olarak adlandırılan aracılarca tarım kapitalistine temin edilirler. Dayıbaşı ve elçiler, iş mevsimi başlamadan tarım işletmesi sahibine bu işçileri sağlar ve onlarla anlaşma yaparlar. Tarım kapitalistlerinden aldıkları avansların bir kısmıyla, iş mevsiminde götürecekleri işçilerin un, yağ, gaz, şeker ve çay gibi iş süresince gerekli gıda maddelerini temin eden dayıbaşı ve elçiler, bu yolla işçileri ipotek altına alırlar.

(*) Bu tanım içine tarım, ormancılık ve hayvancılık kesimlerinde çalışan ücretliler girmektedir.

Üstü açık kamyonlara çoluk-çocuk, kadın-erkek üst üste dolarak yüzlerce kilometre yol katettikten sonra işyerine getirilen mevsimlik işçilerin, hiçbir sosyal güvenceleri bulunmamaktadır. İşyerlerine geliş ve gidişlerde meydana gelen kazalarda yüzlerce işçi hayatını kaybetmiştir. Gün doğumundan gün batımına kadar günde 12-13 saat güneş altında çalışırlar. Çadırda barınırlar. Götürü usulüyle çalışanlar (parça-başı, kilo) veya dönüm başına iş yapan işçiler, çok iş çıkartıp daha fazla para kazanabilmek için dinlenme ve yemek sürelerinde dahi çalışırlar.(3)

Tütün dikimi ve çapasında, günde 13-15 saat olan çalışma süreleri, tütün kırma ve dizme işlemlerinin yapıldığı 3 aylık bir dönem için günde 18 saati bulmaktadır. 4)

Mevsimlik işçilerin en büyük işvereni devlettir. Devlet kesiminde çalışan 450 bine yakın işçinin büyük bir kısmı geçici mevsimlik işçilerdir.

b) Gündelikçi işçiler

Tütün, zeytin, fındık, meyva ve sebze üretimiyle uğraşan küçük veya orta büyüklükteki işletmeler, işlerini yetiştiremedikleri zaman birkaç günlüğüne işçi tutarlar. Bu tutulan işçilere «gündelikçi işçiler» denir. Aynı şekilde, şeker pancarı üretiminde de hasat zamanı gündelikçi işçi çalıştırılır.

Gündelikçi işçilerin de çalışma süreleri yasalarla belirlenmiş değildir. İşçi, aldığı işi bitirmeden işyerini terkedemez. Aksi durumda, ücretini alamaz. Çalışma süresi günde 13-14 saattir. Ücret, bölgelere ve çevredeki işsiz sayısına göre değişir.

3) Orman işçileri

Türkiye'de orman köylüleri genel nüfusun % 35'ini oluşturmaktadırlar. Halen Türkiye'de ormana 10 km. uzaklıktaki köyler de dahil olmak üzere 22.575 orman köyü vardır. Bunun 8997'si orman içinde 6225.i orman kenarında; 6053 ise ormana 10 km. uzaklıktaki köylerdir. Bu köylerde toplam 12 milyona yakın insan yaşamaktadır.

Orman köylülerinin % 45'inin toprağı verimsiz, % 35'inin az verimli % 14'ünün verimli, % 5'inin ise çok verimlidir. Orman köylerinde yaşayanların çoğunluğu ise topraksız köylülerdir. (5)

Bilindiği gibi Türkiye'de ormanlar devletin tasarrufu altındadırlar. Bu nedenle orman köylerinde yaşayan topraksız veya az topraklı köylüler, ormanı işleten devlete emekgüçlerini kiralamak durumundadırlar. Ancak, orman işletmelerinin etkin bir biçimde işletilmemesi bu yoğun işsiz nüfusa cevap verememektedir. Orman köylüsü geçimini sağlamak için, orman işçiliğinin yanısıra, dar olanaklarını zorlayarak tarımla da uğraşmaktadır.

Orman işletmelerinde gündelikli işçi olarak çalışanların brüt gündelikleri 90 TL. sıdır. Ancak ellerine geçen net para 62 TL.dır. Bu parayla işçinin yiyecek gereksinmesini bile karşılayabilmesi olanaksızdır. Birim fiyat (Vahid-i fiyat) ve götürü usulde çalışanların durumu ise son derece kötüdür. Bu yöntemle, işçi, müteahhit durumuna sokulmakta, sendikalaşması ve sosyal güvenlikten yararlanması önlenmektedir.

Birim fiyat sistemi, Orman Bakanlığına bağlı işletmelerin hepsinde uygulanmaktadır. Önceden saptanmış bırtakım ölçütlere ve yapılan işin büyüklüğüne göre ödeme yapılmasına dayanan birim fiyat sistemi, ağaç kesme, reçine çıkarma, taşıma gibi iş süreçlerinde uygulanmakta ve yapılan işin mutlak büyüklüğüne göre değerlendirme yapıldığından bir tür aile işçiliği yaratmış olmaktadır. Ör-

neğin her metre küp kesim için önceden saptanmış bir fiyat vardır. Orman işçisinin bazı durumlarda ailesiyle birlikte kestiği ağaç miktarı ölçülür; ücreti ödenir. Götürü usul ise, belli bir işin yapılmasının yüklenilmesi ve işi bitirdikten sonra teslim edip anlaşılan paranın alınmasıdır.

Bu her iki usul de orman emekçilerinin zararınadır. Orman köylüsü ailece; ana, baba, oğul ve bir çift öküzle, gün doğuşundan akşam karanlığına kadar çalışır. Ancak yapılan iş karşılığı alınan para ile günlük masraflar bile karşılanmayıp orman emekçileri için tesbit edilmiş 90 TL'-nin altına bile düşülür. Orman işçileri en fazla 5 ay çalışma olanağı bulabilmektedirler.

TARIM ve ORMAN İŞÇİLERİNİN ÖRGÜTLENME DÜZEYLERİ

13 milyona yakın olan 15 ve daha yukarı yaşlardaki faal nüfusun 9 milyonu aşkın bir kısmı bugün kırsal kesiminde yaşamaktadır. Aşağıdaki çizelgede, tarımsal kesimdeki istihdam ve işsizlik konusundaki tahmini veriler yer almaktadır.

TARIM KESİMİNDEKİ İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ TAHMİNLERİ (15 - 64 Yaş)

(Bin kişi)

(1) Tarımda Fiilen çalışanlar

(2) Tarımda En Faal Mevsimdeki İşgücü Ialebi

(3) Tarımda En faal mevsimdeki İşgücü fazlası

	1973	1974	1975	1977 (Tahmini)
(1)	8.760	-8.700	8.670	8.600
(2)	7.920	7.900	7.920	7.900
(3)	840	800	750	700

Kaynak : DPT - ÖİK, Genel Tarım Sorunları - **Tarımda Sosyal Sorunlar** s. 10, 1977 - ANKARA.

Yukarıdaki verilerin sağlıklı olduğu tartışmalıdır. Ancak, kırsal kesimde yeralan faal nüfus birçok çevrelerce 10 milyon civarında kabul edilmektedir. Yoğun bir işsizliğin sözkonusu olduğu kırsal kesimde çalışanların örgütlülük düzeyderi ise son derece düşüktür. Tarım işçilerinin sadece yirmibeşte biri sendikalıdır. Gerçi çalışma Bakanlığının verilerine göre 1972 yılında tarım işkolunda sendikalı işçi sayısı 47.405'i kadın ve 140.877'si erkek olmak üzere 188.322 olarak görülmektedir. Ancak, gene aynı kaynağa göre toplu iş sözleşmesinden yararlanabilen işçi sayısı 190 işyerinde 8.267 işçiden ibaret bulunmaktadır. Diğer taraftan ise, tarım işkolunda 19 sendikaya kayıtlı toplam işçi sayısının 25 bin civarında olduğu ileri sürülmektedir. (6) Sendikalaşabilmiş işçilerin de % 98'i devlet sektöründe çalışan sürekli işçilerdir.

Tarım ve orman işçilerinin sendikalaşmaları ve grevli toplu sözleşme haklarını fiili olarak kullanmaları bugüne değin pek mümkün olamamıştır. Her ne kadar 1963 yılında çıkarılan 274 Sayılı Sendikalar ve 275 sayılı Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu tarım işçilerinin örgütlenmesine, toplu sözleşme akdetmesine olanak vermekteyse de bu olanakların fiili olarak kullanılması, tarım işçilerinin 1475 sayılı İş Yasasının kapsamı dışında tutulmaları ve «yasal korunmaya» alınmamış olmaları nedeniyle mümkün olamamıştır.

274 - 275 Sayılı yasaların getirdiği haklardan yararlanarak sendikalaşmaya çalışan tarım işçileri, ferdi iş hukuku açısından durumları düzenlenmediği için işverenlerce işten kolaylıkla çıkarılabilmekte her tür baskıya maruz bırakılabilmektedirler. Böylece, tarımda bireysel iş ilişkilerinin hukuki garantilere ve yaptırımlara dayanmaması, işçiler sendikalaştığı takdirde derhal işinden çıkartılıp aç bırakılması sonucunu doğurmaktadır. Sosyal güvenlikten de yoksun olan işçiler, o işyerinde çalıştıklarını kanıtlayacak bir belgeye de

sahip olamamaktadırlar. Özetle, 274 ve 275 sayılı yasaların işçilerin örgütlenebilmesine olanak sağlayabilmesi pratikte hiçbir şey ifade etmemekte, işverenleri bağlayıcı yaptırımların olmayışı, işverenlerle toplu sözleşme bağıtlanmasını engellemektedir. Ayrıca, mevsimlik olarak kısa süreler için işe alınan işçilere toplu iş sözleşmesi mevzuatı içinde sözleşme akdetmek mümkün olamamaktadır. Bir Toplu İş Sözleşmesi prosedürü tamamlanıncaya kadar, işçilerin çalışma süresi dolmaktadır. Yapılan hak arama direnişlerinde ise işçiler yoğun baskılarla karşılaşmaktadırlar.

Tarım kesiminde çalışan emekçilerin ekonomik ve demokratik mücadelelerini sürdürebilmeleri için sahip olmaları gereken yasal dayanaklardan yoksun bırakılmaları, egemen sınıfların ve onların siyasi temsilcilerinin bilinçli bir politikası olmaktadır. Bu politikanın gerekçeleri ise tarımla ilgili bir resmi raporda şu şekilde dile getirilmektedir; **«Tarım sektöründe sendikalaşma, işçi haklarının korunması yönünden önemli görülmekle birlikte, tarımda hedef olan mahsulün canlı oluşu dolayısıyla diğer iş kanunlarındaki hukuk anlayışının aynen tatbikine tarımda imkan görülmemektedir. Mahsul ihtiyaçlarının esas tutulmak şartı vardır. Çünkü cansızla uğraşan bir imalatta, bir fabrikada muayyen zamanda kesilen iş, yeniden başlatıldığında o noktadan itibaren imalat devam ettirilebilinir. Halbuki tarımda, zamanında ekimi, dikimi ve sulanması yapılmayan bitki, yemlenmesi ve sağlık kontrolü geciken bir hayvan ölür. Bütün herşeye yeniden başlamak gerekir.** Resmi raporun bu tesbitine bağlı olarak öngördüğü «tedbir» ise; **Tarımda greve yer vermek bu yönden mümkün görünmemektedir. Bunu sağlık konusu gibi anlamak mecburiyetindeyiz.»** şeklinde belirtilmektedir. (7) Bu söylenenlerin ek bir yorumu gerektirmediği açıktır. Yapılan bu tesbit ve önerilen «tedbir» doğrultusunda uygulamada da tarım işçilerinin örgütlenmeleri ve ekonomik - demokratik mücadelelerini sürdürebilecekleri araçlara sahip olmaları, her yandan engellenmiştir. Sürekli tarım işçilerinin çalıştığı devlet işletmelerindeki, ekonomik mücadele devletin kendisinin kurduğu sendikaların sınırları içerisine hapsedilmiştir. Örneğin, Orman Genel Müdürlüğünce kurdurtulan Türkiye Orman İşçileri Sendikasıyla Genel Müdürlük, 90 bin orman işçisi adına bir toplu sözleşme imzalamıştır. Halen uygulanmamış bulunan bu sözleşmeyle orman kesimine diğer sendikaların girmesi önlenmek istenmiştir. Sözkonusu sözleşmeden işçilerin haberi olmadığı gibi, sözleşmeyi uygulatmak amacıyla başvurabilecekleri grev hakları da sözleşmeye konan «greve katılmayacak işçiler» maddesiyle ellerinden alınmıştır. Bu maddeye göre, grev uygulanması halinde işçinin büyük bir çoğunluğu greve katılamayacaktır. Böylelikle 90 bin orman işçisinin üç yıl süreyle sendikal hakları ve başvurabilecekleri diğer ekonomik mücadele araçları devletçe ellerinden alınmıştır.

Orta ve büyük «özel» işletmelerde çalışan sürekli tarım işçilerinin sendikalaşma düzeyleri yok denecek kadar düşüktür. Bu işçiler, sözlü anlaşmalarla iş akidleri yapmaktadırlar. Bu durum, işçilerin iş sürekliliğini garantilemeye yetmemektedir. Her an tarım kapitalisti tarafından işten atılabilirler. Yılık izin, bayram ve hafta tatillerinden yararlanmaları pek mümkün değildir; çalışma süreleri belirlenmemiştir. Gün doğumundan gün batımına dek çalışırlar. İşletmede olabilecek iş kazalarında zarar gören işçilere karşı hiçbir yükümlülük altında değildir.

TARIM İŞÇİLERİ VE İŞ KANUNU

Tarım kesiminde çalışan işçiler ile

ilgili bir yasanın hazırlanması yıllardan beri sürümcemede kalmıştır. Son olarak da 1975 yılında hazırlanan «Tarım ve Orman İş Kanunu Teklifi» Meclise sunulmuştur. Ancak bu teklif yine sürümcemede kalarak kadük olmuştur. Son olarak da aynı teklif, geçtiğimiz Şubat ayında Çalışma Bakanlığınca yeniden gözden geçirilerek ele alınmıştır. Bu tasarıda mevcut ilişkiler yasal bir çerçeveye yerleştirilmek istenerek bir taraftan işçi sınıfı adına kazanılmış bazı mevziler geri alınmak istenmiş, bir taraftan da ayrı bir yasayla tarım işçileriyle diğer kesimdeki işçiler arasında bağın koparılması amaçlanmıştır.

Ancak, oldukça geri hükümler taşıyan bu tasarı, hem DİSK hem TÜRK-İŞ tarafından yoğun bir eleştiriye uğramıştır. «Toplumsal Anlaşma» gereği «İş kanununu demokratikleştirme» vaadi olan hükümet, bu durumda sözkonusu tasarıyı rafa kaldırıp tarımda çalışanlar için ayrı bir iş kanunu çıkarmak yerine, tarım işçilerinin 1475 sayılı İş Kanunu kapsamına alınması ve bu kanunda bazı maddelerin değiştirilmesi ya da eklemeler yapılması yolunu seçmiştir. Buna göre sürekli ve mevsimlik işlerde çalışan tüm tarım işçileri, İş Kanunu kapsamına alınacaklardır.

Ne var ki İş Kanunu'nda tarım işçileriyle ilgili olarak öngörülen değişiklikler incelendiğinde de rafa kaldırılan tasarıdaki geri hükümlerin İş Kanununa sokulmak istendiği açıkça görülmektedir.

Buna göre:

1 — Kırsal kesimde çalışanların başlıca sorunlarından biri olan elçilik ya da dayıbaşılık kurumu kaldırılmak yerine İş Kanunu ile yasallık kazanmaktadır. Tasarı, İş ve İşçi Bulma Kurumunun görevinin «gerekli teşkilatı kuramaması halinde» gerçek ve tüzel kişilere iş ve işçi bulma işlevini yerine getirme iznini vermeyi öngörmekte, bunun da bir tüzüğe bağlanmasını istemektedir.

2 — Sözkonusu tasarıda tarım işçileri için fazla çalışma süresi diğer kesimlerde çalışan işçiler için olduğu gi-

«İşçi bulma hizmetinin» (!) yerine getirilmesi için izinli olarak çalışacak aracılarla ilgili tüzük, tasarı henüz yasalaşmamış olmasına karşın 31.3.1978 tarihinden itibaren Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuş bulunmaktadır. Bu tüzüğün 3. maddesinde «aracı»nın tanımı yapılmakta ve **«tarım işkolundaki işveren veya işçilerin kendilerinin yahut çeşitli teşekküllerinin veya kamu yararına çalışan veya hayır işleriyle uğraşan derneklerin yahut bunların kendi çevrelerinde kuracakları örgütlerin tarımda iş ve işçi bulma işleriyle uğraşmalarına İş ve İşçi Bulma Kurumunca izin verilebilir.»** denilmektedir. Açıktır ki, İş ve İşçi Bulma Kurumuna aracılık belgesi almak için başvuracak olanlar eski elçiler ve dayıbaşılar olacaktır. İş Kanununda yer alan **«takım sözleşmesi yapılması»** hükmünün kalkmasının öngörülmesine ve tasarıdaki **«aracıların işçiden hiçbir ücret talep edemeyecekleri; işverenlerin, ödenekleri doğrudan işçiye yapacakları»** türündeki maddelere rağmen, elçi ve dayıbaşılık, işçiler için bir sorun olmaya devam edecektir. Bu durumda, «aracı»lık işlevinin sendikalara verilmesi türündeki bir talep ise, sarı ve devlet eliyle kurdurulmuş sendikaların işçiler üzerinde baskı aracı olma tehlikesini içinde barındırmaktadır. Talep edilmesi gereken alternatif işleyiş bizce şöyle olması gerekir. Tarım işçilerinin yoğun olarak bulundukları merkezlerde «aracı» işlevini yerine getirmek üzere tarım işçilerinin seçimiyle oluşacak, onlarca denetlenebilen ve gerektiğinde yöneticileri azledilebilen komitelere bu görevin verilmesi ve tüzüğün **sadece** bu organlara «aracı» iznini vermesi talep edilmelidir.

bi sınırlanmamıştır. Diğer işçiler için 90 işgünü gibi bir üst sınır ve işçinin onayını almak zorunluluğu sözkonusuyken, tarım işçileri için **«doğa koşullarının işin hemen yapılmasını zorunlu kılan nedenlerle fazla çalışma yaptırılabilir»** denilmektedir. Bu durumda işçinin çalışma konusu doğrudan doğa olgusuna göre patrona işçiyi istediği kadar çalıştırma olanağı verilmekte ve bu durum meşrulaştırılmaktadır. Bu maddeye alternatif talep : **8 saatlik işgünü** olmalıdır.

3 — Yine tasarıda asgari ücretle ilgili madde iki yönden tarım işçilerinin aleyhine görünmektedir. Birincisi, asgari ücretin saptanmasında komisyona Gıda, Tarım ve Hayvancılık ve Orman Bakanlığından birer, tarım kesimindeki egemen güçlerin örgütü Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nden iki temsilci katılması öngürülürken işçi kesiminden tarım işkolunda kurulu ençok üyesi bulunan işçi sendikasından iki temsilcinin katılması öngörülmektedir. Devlet işletmelerinin de en büyük işverenlerden olduğu anımsanırsa sayı eşitsizliğinin apaçık ortada olduğu ve egemen sınıfların çıkarlarına uygun bir asgari ücretin sağlanacağı ortaya çıkar. İkincisi, bu kesimdeki asgari ücretin diğer kesimlerdeki işçilerin asgari ücretinden ayrı olarak saptanmasıdır. Bu yolla tarım kesimi emekçileri işçi sınıfının geçmiş mücaleleleriyle elde ettiği haklarından yoksun bırakılmaktadır. Böyle bir uygulamayla, aynı zamanda, daha yüksek bir asgari ücret için ve asgari ücretin saptanmasıda söz ve karar sahibi olmak için kentte ve kırda ortak bir mücadele verilmesinin koşulları ortadan kaldırılmak istenmektedir. Bu konuda ileri sürülmesi gereken talep; tüm çalışanlar için aynı asgari ücret ve asgari ücretin saptanmasında söz ve karar sahibi olmak için «sayı eşitliği» ilkesinin kabulü olmalıdır.

SONUÇ

Özetlemek gerekirse, bugün 1475 sayılı İş Kanununda öngörülen değişikliklerle her ne kadar tarım işçileri, kanun kapsamına alınıyor ve kanunun öngördüğü haklardan yararlanacak gibi görünüyorlarsa da özünde, ekonomik-demokratik haklarını özgürce kullanabilecekleri dönüşümler öngörülmemektedir. Bu durumda yasa tasarısına, yukarıda yönelttiğimiz eleştiriler doğrultusunda bir içerik kazandırılması için mücadele edilmeli ve tarım emekçilerinin sendikalaşmalarını ve grev ve toplu sözleşme haklarını kullanabilmelerini mümkün kılacak «yasal korunmalar» (sosyal güvenceler) sağlanmalıdır.

Bunun dışında, geçici mevsimlik işçilerin yerleşme ve çalışma bölgelerinde açılacak çok sayıda sendika şubeleriyle,, yoğun bir örgütlenme çalışması yürütülmelidir. Ancak, tarım işkolu gibi dağınık ve geniş boyutlu bir örgütlenmenin sağlanması, devrimcilerin yönetimindeki sendikaların, sendikalar üst örgütünün ve emekçi halkın desteğini zorunlu kılar.

NOTLAR

(1) İcen Börtücene, **Köylülüğün Farklılaşması Üzerine,** Ülke, sayı 1, S. 216.

(2) **Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunları** Devrimci Toprak - İş Yayını S. 3 (teksir) Ankara.

(3) Yılmaz Güney'in **Endişe** adlı filmi mevsimlik tarım işçilerinin yaşantılarını çok iyi betimleyen bir film olmuştur.

(4) Devrimci Toprak - İş S. 4.

(5) DPT, **Genel Tarım Sorunları** Özel İhtisas Komisyon Raporu 1977 Ankara.

(6) Devrimci Toprak - İş S. 7

(7) DPT, **Tarımda Sosyal Sorunlar,** S. 10, Genel Tarım Sorunları içinde

I. ENERJİ DARBOĞAZI VE ELEKTRİK ENERJİSİ

Bugün Türkiye ekonomisinin yaşadığı en büyük darboğazlardan birisi, hiç kuşkusuz, enerji darboğazıdır. Enerji gereksiniminin ancak yarısı yurt - içi kaynaklardan karşılanabilmektedir. Bu oranın 1985'lerde ise % 30 - 35'e düşmesi büyük bir olasılık olarak gözükmektedir.

Enerji tüketiminde en ağırlı yere % 49 oranında petrol sahiptir. Bu oranın 1960'larda % 15 olduğu anımsanırsa içinde bulunulan sorunun anlamı daha iyi anlaşılabilir. Tüketimdeki bu geniş yerine karşılık petrolün enerji üretimi içindeki payı ancak % 13 dolaylarındadır. Oysa ülkemizdeki 75 milyar kilowatsaatlik su gücü potansiyelinden ancak % 9 oranında yararlanılırken toprak altında yatan milyonlarca ton linyit rezervleri yeterince kullanılamamaktadır.

Petrolde artan dışa bağımlılık, sermaye çevrelerini bile derin derin düşündürmeye başlamış ve Türkiye 1977 yılında toplam ihracat gelirlerinin % 85'ini sadece petrol alımında kullanmak durumunda kalmıştır. Bu durumda, enerji politikasında petrolün kapladığı alanı belli ölçülerde daraltarak kömüre ağırlık vermek ve hiç olmazsa uzun dönemde, ulaşım, ısınma ve elektrik üretimini kömür ve su kaynaklarından sağlanacak enerjiye dayandırmak, bugünkü hükümetin ekonomi politikası içinde yer almaktadır. Bu politikadan hareketle bazı madenlerin devletçe işletilmesini öngören «Devletçe işletilecek Madenler Hakkında Kanun Tasarısı» hazırlanmıştır.

Yasa tasarısının kanunlaşması halinde ilk ele alınacak madenin linyit olacağı belirtilmektedir. Linyit üretiminde sağlanacak artışlarla, tamamen demir - çelik sanayiine aktarılacak koklaşabilir kömürün yeri doldurulabilecek, yine, bu kesime yapay yöntemler sonucu sağlanacak olan koklaşabilir kömür üretiminde gereksinilen linyit sağlanmış olacaktır. Ayrıca, elektrik üretimi, saiayi, ısınma, kimya ve gübre üretiminde gereksinme duyulan linyiti sağlamak da böyle bir yasa tasarısını gündeme getirmeyi zorunlu kılmıştır.

Türkiye'de 7 ayrı bölgede toplam 5.6 milyar ton linyit rezervi vardır. Bu rezervlerin 3.8 milyar tonu devletin, 1.8 milyar tonu ise özel kesimin sahalarındadır. Ancak belirtilmesi gereken, devlet elindeki 3.2 milyar ton rezerve sahip Afşin - Elbistan yataklarındaki linyitin, düşük ısıl değerli oldukları ve bu özelliğinden dolayı da ısınma kaynağı olarak elverişsiz olduklarıdır. Bu durumda, devlet elindeki rezervler, toplam rezervlerin % 20'si oranında olabilmektedir.

Devlet elindeki rezervler gerçeğe oldukça yakın bir biçimde saptandığı halde özel kesim yatakları için aynı şeyi söylemek olanaksızdır. Çünkü özel kesim yataklarında yeterli rezerv aramaları yapılamamaktadır. Bu nedenle, özel kesim elindeki yataklarda daha fazla rezerv bulunması yüksek bir olasılıktır.

Devletin, rezervlerin oldukça sınırlı bir kısmına sahip olmasına karşın, üretimin büyük bir kısmını gerçekleştirdiği, özel kesimin ise üretimini hep sınırlı tuttuğu bilinen bir gerçektir. Örneğin 1975 yılında üretilen toplam linyit 8.7 milyon ton olup bulun 2.9 milyon tonu özel kesime, 5.8 milyon tonu ise devlet kesimine aittir. Rezervin % 20'sine sahip olan devlet kesimi toplam linyit üretiminin % 70'ini gerçekleştirmektedir. Öte yandan, toplam 523

linyit sahasından 35'i devlete, 4'ü özel idarelere ve 484'ü özel kesime aittir.

Enerji üretiminde kömüre ve su kaynaklarına dayalı bir politika izlemek, özellikle elektrik üretimi için söz konusu olmaktadır. Bu konuda tekelci sermayenin görüşü de aynı doğrultudadır. Nisan ayında yapılan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) XII. Olağan Genel Kurulunda şöyle denilmektedir : **«Zorunlu olarak sık sık başvurulan elektrik kısıtlamaları sanayii büyük ölçüde olumsuz bir şekilde etkilemiş ve ülke ekonomisini ülke kayıpları ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu konuda yapılan bir araştırmaya göre imalat sanayiinde yapılan bir satlik elektrik kesintisi 105 milyon liralık ekonomik değer kaybına sahip olmaktadır... Uzun vadede sanayileşme temposuna ve nüfus artışına cevap verebilecek şekilde daha ziyade kömür ve suya dayalı santral yapımlarına gidilmelidir.»** Tekelci sermaye endişesinde haklı görülmektedir. Yılbaşında 1978 yılında elektrik enerjisi talebinin önceki yıla oranla % 13 artması beklenmekte ve 1977'de 637 Gwh olarak hesaplanan elektrik enerjisi açığının da 1978 yılında 1373 Gwh'a yükseleceği bilinmekteydi. Bu, gerekli önlemlerin alınmaması halinde elektrik enerjisi dar boğazının çok daha kötü durumlara gireceğini ortaya koymaktadır.

Bugün elektrik enerjisi üretiminin 1/3'ü petrol ürünlerine dayanmaktadır. Petroldeki dışa bağımlılığın giderek artması, içinde bulunan dar boğazı hafifletmek doğrultusunda linyit girdili termik santrallere yönelmeyi zorunlu kılmaktadır. Ne var ki, yapımı süren 10 linyit santrali, 1 taşkömür girdili santrale ilişkin çalışmalara bir göz atıldığında tamamen umutsuz bir tablo gözler önüne serilmektedir.

II. TERMİK SANTRALLERİNİN DURUMU

Yapımı süren termik santrallerin hiçbiri amaçlanan sürede bitirilememiş, aksine en az iki kez yapımı uzatılmak durumunda kalınmıştır. Santrallerin ilk proje maliyetleriyle bugünkü proje maliyetleri karşılaştırıldığında da ise oldukça büyük bir maliyet artışı, dolayısıyla kaynak israfının varlığıyla karşılaşılmaktadır.

Tesislerin gecikmesinin en büyük nedenleri; iç ve dış finansman sorunu, ithal edilen makina, teçhizat, malzeme fiyatlarındaki artışlar, gelen malzemenin demir ve kara yolu nakliye olanaklarındaki yetersizlikler, tesislerin programlama yetersizliği, yerleşim alanının tahsis ve elde edilmesindeki formalite uzunluğu, eleman yetersizliği ve Türk parasının sürekli değer kaybetmesi olmaktadır.

Termik santrallerin bugünkü maliyetleri toplamı 110 milyar 291 milyon lirayı bulmuşken bu santraller için 1977 yılı sonuna kadar ancak 13 milyar 953 milyon lira harcama yapılabilmiştir. 1978'de ise 1977 yılına kadar yapılan harcamalara eşit bir ödenek ayrılmıştır. 12 milyar 259 milyon lira olan bu ödenek tutarı TEK Genel Müdürlüğünün toplam ödeneği olan 18 milyar liranın % 66'sını oluşturmaktadır. Santrallerin teker teker ele alınması içinde bulunulan sorunu daha iyi ifade edebilmek açısından uygun olacaktrr.

Seyitömer III. Ünitesi : 150 MW.'lik olarak 1967'de yatırımı planlanmış olan bu santralin, başlangıç proje maliyeti 445 milyon lira olarak hesaplanmış ve 1971'de yatırım programında yapılan değişiklikle bitiş tarihi 1973 olarak değiştirilmiştir. 1975'de yapılan ikinci bir değişiklikle, bitiş tarihi 1976 olarak saptanmış, daha sonra üçüncü bir değişiklikle 1978 yılında işletmeye alınması planlanan santral, henüz hizmete girmiş değildir. 445 milyon lira olan 1967 projje maliyeti bugün 2 milyar TL.'na yükselmiştir. 1977 yılı sonuna

kadar ise 768 milyon lirası dış kaynak olmak üzere 1 milyar 618 milyon TL. harcanmıştır. 1978'de ise 231 milyon TL.'sı dış kaynak olmak üzere 382 milyon TL. harcanması planlanmıştır.

Tunçbilek B Santrali : (2x150) = 300 MW'lıktır. 1972'de başlayan çalışmalar birinci ünitenin 1976, ikinci ünitenin 1977 yılında bitirilmesi biçiminde planlanmıştır. Ancak, daha sonra bitiş tarihi 1978'e ertelenmiştir. Özellikle akreditif, süresi içinde açılamadığından termin programı olumsuz yönde etkilenmiştir. Mayıs 1978'de bitmesi gerekirken henüz işletmeye alınamamış olan santralin, ilk proje tutarı 710 milyon TL. olarak düşünülmüş, bugün ise bu maliyet 4 milyar 100 milyon TL.'na yükselmiştir. 1977 yılı sonuna kadar santral için 3 milyar 100 milyon TL.'lık harcama yapılmıştır. 1978 yılı için planlanan harcama tutarı ise 1 milyar TL.'dır.

Seyitömer III ve Tunçbilek B santrallerinin kömür sorunu henüz çözülmüş değildir. Birinin kömür alma tesisleri yetersizdir. Diğer taraftan santrallerin bulunduğu Kütahya - Domaniç, Gediz - Ayçatı, Tavşanlı - Alabarda, Gediz - Sazköy'de özel kesimce işletilen linyit madenleri bulunmaktadır.

Yatağan Santralı : (2x210) = 420 MW'lık olup başlama ve bitiş tarihleri 1975 ve 1978 olarak saptanmıştır. Daha sonra ise bitiş tarihi 1980 olarak değiştirilmiştir. Ödemeler, süreleri içinde yapılamamakta olup, avans ödemeleri terminle ilgili bulunmaktadır. Santralin ilk tasarımı 300 MW olarak saptanmış ve proje maliyeti 1 milyar 600 milyonu dış kaynak olmak üzere 2 milyar 450 milyon olarak saptanmıştır. Bugün ise proje maliyeti 200 milyon TL.'sı dış kaynak olmak üzere 5 mil- 600 milyon TL.'na çıkmıştır. 1977 yılı sonuna kadar ise 1 milyar 58 milyon liralık harcama yapılmıştır. 1978 yılı için planlanan harcama tutarı ise 1 milyar TL. olarak öngörülmüştür. Yatağan Santralinin bulunduğu bölgede devletçe işletilen hiçbir linyit madeni bulunmamakta, buna karşılık Milas'ta 15 milyon ton, Hüsamlar, Yatağan - Tınaz Bağyolu'ndaki 25 milyon tonluk linyit rezervleri özel kesimin elindedir.

Kangal Santralı : 150 MW.'lık olarak başlangıçta planan bu santralin yapımına 1974 yılında başlanmış daha sonra 300 MW'lık olarak 1978'de bitirilmesi planlanmıştır. Ancak, bitiş tarihi önce 1979'a daha sonra ise 1981 yılına ertelenmşitir. Türbo - Generatör tesislerinin yapımı Japon Mitsubishi Firmasına, buhar üretim tesisleri de Macar Transelektro firmasına ihale edilmiştir. Yine, kül, curuf sistemi de ek bir protokolle aynı firmaya verilmiştir. Santralin istimlak işleri ise henüz tamamlanmamış olduğundan saha faaliyetlerine başlanamamıştır. İhalesi yapılan paketlere ait % 10 avans ödemeleri henüz tamamlanamayan santralin yapımının daha da ileri tarihlere erteleneceği belirtilmektedir. Kankal Santralinin ilk proje maliyeti 500 milyon TL.'sı dış kaynak olmak üzere 825 milyon TL. olarak saptanmış, bugün ise bu maliyet 2 milyar 781 milyon TL.'sı dış kaynak olmak üzere 4 milyar 680 milyon lirayı bulmuştur. Santral için 1977 yılına kadar yapılan harcama ise ancak 350 milyon lira olabilmiştir.

Santralin bulunduğu Sivas Bölgesinde hiçbir devlet linyit işletmesi yoktur. 142 milyon 472 bin tonluk rezerv Kangal'da ve 2 milyon 500 tonluk rezerv ise Divriği - Uluçayır'da özel kesimin elindedir.

Beypazarı (Çayırhan) Santralı : Yapımına 1974 yılında başlanan santralın türbo - generatör tesislerine ait sözleşmeler Japon **Mitsubishi** firmasıyla 1976 yılında, buhar üretim tesisleri sözleşmesi ise SGB Avusturya

firması ile 1977 yılında imzalanmıştır. Japon firmasına verilmesi gereken % 10'luk avanslar henüz transfer edilememiştir. Buhar üretim tesisleri ilk avans ödemeleri yapılmış, ancak malzeme sevkiyatının başlıyabilmesi için 1977 yılı sonuna kadar ödenmesi gereken % 10 akreditifler henüz transfer edilememiştir. Bu durumun malzeme sevkiyatını etkileyeceği ve santral yapımını aksatacağı nesnel bir olgu olarak belirmektedir.

Yatırım programında 2X150 MW olarak belirtilen santralin ilk ünitesinin 1981 yılı Ocak ayında, ikinci ünitesinin ise 1981 yılı Nisan ayında işletmeye girmesi öngörülmüştür. 1974 proje maliyeti 500 milyon lirası dış kaynak olmak üzere 825 milyon TL olarak saptanan santralın bugünkü maliyeti 4 milyar 735 milyon lirayı bulmuştur. Santral için 1977 yılı sonuna kadar ise 200 milyon lirası dış kaynak olmak üzere 350 milyon 121 bin liralık harcama yapılmıştır. Santralin bulunduğu yöreye yakın Çankaya Gölbaşı (Bahçeköy) de özel kesimce işletilen linyit madeni bulunmaktadır.

Soma B Santralı : (2×160 MW'lık olarak 1972'de yapımına başlanan santralın I. ünitesinin 1976,II. ünitesinin ise 1977'de bitirilmesi planlanmıştır. Ancak, 1975 yılı programında yapılan değişiklikle bu tarih 1978 olarak değiştirilmiş ; daha sonra ise 1980 tarihi olarak öngörülmüştür.

Santral, SKODAEXPORT (Çek), METEK (FİN) ve Gama (Türk) firmalarından oluşan bir konsorsiyumu ihale edilmiş, 1976 yılı sonralarında sözleşme imzalanmıştır. Santralın bazı istimlak işleri ise henüz tamamlanmamış, sözleşmede yeralan ilk %10 iç ve dış avanslar gecikmeli ödenmiş, ancak sevkiyatın başlaması ile ikinci %10 akredifler transfer edilemediğinden malzeme sevki başlamıştır.

Başlangıç proje maliyeti 383 milyon lira olarak saptanan maliyet artan kapasiteyle birlikte 4 milyar 760 milyon TL'ye çıkmıştır. 1977 yılı sonuna kadar ise 826 milyon TL'si dış kaynak olmak üzere 1 milyar 183 milyon TL'lık harcama yapılmıştır. Santralın bulunduğu çevrede devlet linyit işletmesi bulunmamaktadır. Buna karşılık, Dereköy - Tarhala - Daniş'de 144 milyon tonluk rezerv özel kesimin elindedir.

Afşin - Elbistan A Termik Santrali: (4x340)=1360 MW'lıkdır. 1972'de yapımına başlanan santralın ilk ünitesinin 1977'de bitirilmesi planlanmış, ancak, 1975'de yatırım planında yapılan bir değişiklikle bitiş tarihi 1980 yılına ertelenmiştir. Akreditiflerin zamanında açılamaması, yapımı ggeciktiren önemli bir eken olmuştur. Ayrıca, Hazinece yapılması gereken ödemeler yapılmadığından diğer dış kredilere bloke olmakta ve imalatçılar malzemeleri sevk etmemektedirler. Santralin ilk maliyeti 1 milyar 531 milyon TL'si. dış kaynak olmak üzere 2 milyar 429 milyon TL olarak saptanmış, bugün ise 10 milyar 200 milyonu dış kaynak olmak üzere maliyet 18 milyar 490 milyon TL'na yükselmiştir. 1977 yılı sonununa kadar yapılan harcama ise 9.5 milyar liradır.

Afşin - Elbistan B Termik Santrali: (4x300)=1200 MW'lık olan santralın yapımına 1977 yılında başlanmıştır. Çekoslavakya hükümetiyle imzalanan çerçeve anlaşması dahilinde inşa edilecek olan santralın 1. ünitesinin Temmuz 1983'de, 2. ünitesinin Aralık 1983'de, 3. ünitesinin Temmuz 1984'de ve 4. ünitesinin Aralık 1984'de işletmeye alınması programlanmıştır. 23 milyar 428 milyon liralık proje maliyetinii 12 milyar 685 milyon lirası dış kaynaklardan sağlanacaktır. Elbistan bölgesinde 3 milyar 416 milyon tonluk linyit rezervi devlet elindedir.

Çan Termik Santrali . (3x200) MW gücündeki bu santral, Sovyet Hüküme-

tiyle imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması dahilinde inşa edilecektir. Santrale ait teknik raporla ilgili sözleşme 1976 yılında bir Sovyet kuruluşuyla imzalanmıştır. Ancak, 1 milyon 769 bin dolar tutarındaki akreditif henüz açılamadığından, kuruluş tarafından hazırlanarak TEK'e verilmesi gereken rapor henüz verilmemiştir. Çan santralinin ilk ünitesinin Ocak 1982'de, diğer ünitelerinin ise yine aynı yıl içinde devreye alınması planlanmıştır. Proje bedeli 8 milyar 145 milyon lira olan santralin bulunduğu bölgede devlet linyit işletmesi olmamasına karşılık 144 milyon tonluk rezerv 1975 yılında Koç Holding'in işletmesine geçmiştir. Ayrıca, Yenice - Pazarköy ve Yenice - Hamdibey - Örencik'te iki özel işletme daha vardır.

Orhaneli Termik Santrali : Yapımına 1977 yılında başlanan bu santral, 200 MW gücünde olup Sovyet Hükümetiyle imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması dahilinde inşa edilecektir. 1981'de işletmeye alınması planlanan santralin proje maliyeti, 1 milyar 630 milyon lirası dış kaynak olmak üzere, 2 milyar 950 milyon TL'dir. Santralin bulunduğu bölgede devlet linyit işletmesi olmamasına karşılık M. Kemal Paşa - Deveci Konağı, Çaltılıbük, Orhaneli, Çivilli ve Yeniköy'de özel kesimce işletilen linyit madenleri bulunmaktadır.

Çatalağzı Santrali : 150 MW'lık güce sahip olacak olan santralin başlama ve bitiş tarihleri 1974 ve 1978 olarak saptanmış, daha sonra ise 1981 yılı bitiş tarihi olarak değiştirilmiştir. Paket sistemi üzerinden ihale edilen santralin türbo - generatör tesislerinin sözleşmesi Japon Mitsubishi firmasıyla 1976 yılında imzalanmıştır. Buhar üretim tesisleri de Macar Transelektro firmasından ihale edilmiştir. İhalesi yapılan paketlere ait % 10 avans ödemeleri henüz yapılmamış olduğundan, termik programı aksayabilecektir. 1981 yılı Temmuzunda işletmeye alınması planlanan santralin proje maliyeti, 1.515 milyonu dış kaynak olmak üzere 2 milyar 530 milyon liradır. Santralin ilk maliyeti ise 500 milyon lirası dış kaynak olmak üzere 825 milyon lira olarak saptanmıştır. Milyonlarca tonluk linyit rezervi toprak altında yatarken Çatalağzı santralinde yakıt olarak ithal edilen taşkömürü yakılmasının düşünülebilmesi, bir «şaşkınlık» olarak değerlendirilmelidir.

Yapımı ağır - aksak süren bu santrallerin yanısıra **etüd ve planlama safhasında olan termik santraller** de mevcuttur. Bunlar ise;

1) **Elbistan Termik Santrali B, C.**

2) **Saray Linyit Santrali :** Saray'da ısıl değeri 2500 K. cal/kg olan ve 40 milyon ton muhtemel, 20 milyon ton mümkün rezerv özel kesimin eliidedir. İşletmeyle ilgili teknolojik güçlükler çözüldüğü takdirde, bu kömürlerden yararlanılarak Saray'a 100 MW'lık bir ünitenin kurulması olasılığı vardır.

3) **Muğla - Milas Linyit Santrali :** Milas'da 20 milyon ton mümkün, linyit rezervi özel kesimin elindedir. Isıl değeri 200 K. cal/kg olan bu rezerv ile 50 MW'lık bir ünite kurulabilecektir.

4) **Muğla - Tınaz Linyit Santrali :** 3000 K. cal/kg ısıl değerde, 25 milyon tonluk linyit rezervi özel kesimin elinde olup, 100 MW'lık bir termik santrali kurmak olanağı vardır.

5) **Muğla - Hüsamlar Linyit Santrali :** Hüsamlar'da ısıl değer 2300 K. cal/kg olan 15 milyon ton muhtemel linyit rezervi özel kesimin elindedir. Yörede 50 MW'lık bir termik santral kurulabilecektir.

6) **Beypazarı A-3 Linyit Santrali :** Çayırhan'da ısıl değeri 2900 K. cal/kg olan 153 milyon ton görünür linyit

rezervi vardır. Sondajların tamamlanması sonunda rezerv durumunun 250 milyon ton dolaylarında belirleneceği umulmaktadır.

Diğer taraftan, Çayırhan linyit yatağı, jeolojik reverzi 1 milyar ton olduğu sanılan 1000 2000 K. cal/kg iyi nitelikte bitümlü şist tabakası ile kaplıdır. Linyit üretimi sırasında bitümlü şist tabakasının alınması gerekmektedir. Bu bitümlü şistler ile 150 MW'lık bir veya iki ünite kurmaya olanak vardır.

7) **Muğla - Bayır Linyit Santrali :** Bayır'da 2660 K. cal/kg ısıl değerde 100 milyon ton mümkün linyit rezervi özel kesimin elindedir. Buna göre, Bayır dolaylarında 2x200 MW'lık bir linyit santrali kurulabilecektir.

8) **Bingöl - Karlıova Linyit Santrali :** Bingöl - Karlıova dolaylarında 41 milyon ton görünür muhtelif linyit rezervi özel kesimin elindedir. Isıl değeri 2060 K. cal/kg olan bu rezervle 100 MW'lık bir linyit ünitesi kurma olanağı vardır.

9) **Çankırı - Orta Linyit Santrali :** Isıl değeri 1000 K. cal/kg'lık 40 milyon ton görünür muhtemel linyit rezervi özel kesimin elindedir. 50 MW'lık bir ünitenin 1988 yılında üretime geçebileceği öngörülmektedir.

10) **Ankara - Gölbaşı Linyit Santrali :** Gölbaşı dolaylarında 1600 cal/kg'lık linyit rezervi özel kesimin elinde olup, 50 MW'lık bir ünitenin kurulması olanağı vardır.

11) **Demirhanlı Linyit Santrali :** Edirne dolaylarındaki Demirhanlı linyit havzasında 55 milyon tonluk rezerv özel kesimin elindedir. Isıl değeri 2700 K. cal/kg olan bu linyit sahası 100 MW'lık bir ünitenin kurulması olanağını sağlayabilecektir.

III. LİNYİT KÖMÜRLERİNİN DEVLETÇE İŞLETİLMESİ

Genel olarak, bir termik santralin işletmeye girmesi kömürle ilgili etüdün tamamlanmasından en az 5 yıl sonra mümkün olabilmektedir. Başka bir deyişle, belirli bir tarihte ihtiyaç duyulan bir termik santralin işletmeye açılmasından 5 yıl önce, o santral ile ilgili kömür etüdlerinin tamamlanmış, kesin rezerv durumunun saptanmış ve şartname hazırlanması için gerekli karakteristikleri kapsayan kömür işletme projesinin tamamlanmış olması gerekmektedir. Oysa, bu güne kadar TEK'ce ele alınan kömür santralleri için böyle bir olanakla karşılaşılmamıştır. Öyleki, yukarda sıraladığımız yapımı süren santralerin bir çoğunun kömür temin durumu bugün bile kesinleşememiş bulunmaktadır. Bu sorunun sonucu olarak, bundan böyle de kesin verilere dayalı bir üretim planlaması yapabilmek için elde fizibilitesi tamamlanmış bir projje stoku mevcut değildir. Bu nedenle, yatırım programlarına, talebin zorlaması ile, fizibilitesi ve hatta, kesin rezerv durumları bile saptanmamış projeler konulmakta, dolayısıyla bu projelerin işletmeye girmeleri yukardaki nedenlerden dolayı gecikmektedir.

Diğer taraftan termik santrallerde toplam brüt üretim maliyetlerinde yakıtın payının % 85 olduğu ve14.6.978 tarihinden itibaren santrallere verilen linyitin tonunun taşıma masrafları hariç 1200 TL'ye satıldığı anımsanırsa, bu kaynaklar üzerindeki işletme haklarının devletçe alınması gerekliliğinin önemi daha iyi bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bugün, elektrik enerjisinin kullanıldığı alanlara baktığımızda, sanayinin payının % 75 olmasına karşın **«ev - ticarethane»** olarak belirlenen kategoriye % 16'lık bir pay düşmektedir. Bu payda ise evlerin kullandıkları elektrik, oldukça sınırlıdır.

Diğer taraftan Türkiye'deki 35.054 köyden 23.796'sına henüz elektrik gitmemiştir. **«Kalkınmayı köylüden başlatacağız»** diye seçim mitinglerinde mangalda kül bırakmayan CHP, ağırlıkta olduğu hükümetin programında ise 1978 yılı elektrik enerjisi sektörüne yapılacak 3169 milyon TL'lik yatırımın ancak % 5'ini köy ve kent elektriklendirilmesine tahsis etmiştir. Kaldı ki, bu % 5'den köylerin yararlanabilmesi bile son derece şüphelidir.

Bugün, elektrik enerjisi üretiminde makina, teçhizat, teknolojji yönünden emperyalist tekelere bağımlı olmanın yanısıra en büyük darboğazlardan biri kömür sorunudur. Termik santralleriyle ilgili analizimizde açıkça ortaya konulduğu gibi, mevcut santraller dahil olmak üzere kurulması düşünülen santrallerde yakıt olarak kullanılacak linyit yatakları özel kesimin elindedir. Özel kesim, **«azami kâr»** motifiyle bu kaynakları ilkel bir teknolojiyle işletmekte ve kaynaklara zarar vermektedir. İkinci olarak, yeterli üretim yapılmayarak kömür fiyatları yüksek tutulmak istenmektedir.

Geçtiğimiz ay hükümetin aldığı **«Madenlerin devletçe işletilmesi» yetkisi kulanılarak tüm linyit yatakları devletçe işletilerek elektrik enerjisi üretimi artırılmalı ve bundan ilk elde, emekçi sınıf ve tabakalar yararlandırılmalıdır. Köylerin ve gecekondu bölgelerinin elektrifikasyonu işlemine ağırlık verilerek bu kesimlerin tükettikleri elektrik enerjisi devletçe sübvansiye edilmelidir.**

Emekçi kesimin yalnızca aydınlatma gereksinmesinin çözümüyle kalınmayıp, kooperatifler aracılığıyla kurulacak işletmeler için gerekli elektrik enerjisi de sağlanmalıdır. Özellikle, yaşama koşulları her geçen gün zorlaşan orman köylülerinin, oluşturacakları kooperatifler aracılığıyla taşımacılık, orman işletmeciliği ve orman ürünleri işleme sanayii çalışmalarında gereksinecekleri elektrik enerjisi bu köylere ulaştırılmalıdır.

TİB OLAĞANÜSTÜ GENEL KURULU ÜZERİNE

Ekim ve Kasım 1978 Bültenlerini birlikte çıkarmakla, TİB'in kuruluşundan bu yana aralıksız olarak yayınladığımız Aylık Bülteni ikinci kez aksatmış bulunuyoruz. İlk kesinti Mart-Nisan 1976 Bülteninde olmuş ve Birliğimizin Valilikçe bir ay süreyle kapatılması nedeniyle gelişmişti. Bugünkü kesinti ise, Olağanüstü Genel Kurul nedeniyle ortaya çıktı. Aksamanın nedenlerinden biri Genel Kurul hazırlıkları olmuşsa da, esas neden kavranmasına yöneldiğimiz yeni perspektif ve buna uyarlı programın yerine oturması için gerekli hazırlıklar nedeniyleydi. Aşağıda yer verdiğimiz Olağanüstü Genel Kurul Raporunda sözkonusu yeni anlayışın çerçevesini kurmaya çalıştık.

TİB faaliyetlerinin **kendiliğindenci** niteliğini kırabilmeye olanak verecek sözkonusu **Marksist perspektifle** birlikte yeni dönemdeki faaliyetlerimizin biçimlenişinde «geleneksel» biçimlerden (bülten, eğitim dizisi, araştırma kitapları, panel, seminer, vs.) şimdilik büyük bir farklılık olmayacaksa da, gerek yayınlarımızın içeriği ve düzeyi, gerekse de diğer faaliyetlerin düzenlenmesi raporda sunduğumuz perspektif ışığında gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

Burada sözkonusu perspektifin Aylık Bültendeki somutlanışından sözetmek gerektiği kanısındayız. Bundan böyle Aylık Bültende ele alacağımız konular toplumsal pratiğin, başka bir deyişle sınıflar mücadelesinin somut durumunun anlaşılmasına ve bu nesnel koşullar altında Marksist siyasal hedef doğrultusunda sürdürülen mücadelenin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümüne ışık tutucu olacaktır. Böyle bir anlayışla programlanacak olan Aylık Bülten içinde bulunduğumuz çalışma döneminde, **birbirini bütünleyen, somut, analitik** ve **yol gösterici** nitelikte makalelerden oluşacaktır.

Bu yapıldığında, özelikle son bir yıl içinde Bültende ilk makale olarak yer alan ve somut konjonktürleri çözümlemeye, dolayısıyla anlamaya yönelik yazılardaki özellikler daha da yetkinleştirilerek bütün bir bültenin özeliği haline gelecektir.

Ancak, yukarıda sözünü ettiğimiz özelliklerin bu Bültende gerçekleştirdiği kanısında değiliz. Bu yüzden, bu perspektifi hayata geçirip geçiremediğimizin ölçütlerinden biri olacak Aylık Bültenin, bu sayısı pratiğimizin değerlendirilmesi için bir örnek olarak alınmamalıdır.

Genel Kurul Raporuna geçmeden önce, Olağanüstü Genel Kurul sonuçlarına değinelim :

Genel Kurul sonucunda, Cumhur Aytulun, Celal Küçüker, Yasemin Sağlam, Yalçın Gülerman, Özge Alpay, Aybars Çağlayan, Arzu Aka, Ülkü Tekin, Müjdat Tohumcu Yönetim Kurulu Asil Üyeliklerine seçilmişler; Yönetim Kurulu içinde yapılan işbölümü sonucunda ise, Genel Başkanlığa Cumhur Aytulun, Genel Sekreterliğe Celal Küçüker, Saymanlığa ise Aybars Çağlayan getirilmişlerdir.

OLAĞANÜSTÜ GENEL KURUL RAPORU

Tüm İktisatçılar Birliği'nde neden bir olağanüstü genel kurula gerek du-

yuldu sorusuna cevap verebilmek için son genel kurul (Mart 1978)'dan bu yana olan pratiğimizin bir değerlendirmesini yapmak uygun olacaktır.

TİB, geçtiğimiz faaliyet döneminde neler yaptı, neler yapamadı veya yapmadı? Böyle bir değerlendirme, yanlız TİB'in «kendi yaptıkları»yla ölçülemez. Veya böyle bir değerlendirme, dünyaya TİB penceresinden bakan bir bakış açısıyla yapılamaz. Bu nedenle yanlızca TİB'in daha baştan kendine tayin ettiği işlev ve amaçlarını gerçekleştirme oranı değil, bu işlev ve amaçların uygun tayin edilip edilmediği de değerlendirme sürecinde gözönüne alınmalıdır. Ancak böyle yaptığımızda, TİB'i içinde yer aldığı koşulların bütünlüğü içinde düşünebilir ve değerlendirmemizi bu bütünlüğü saran çerçeve içinde yapabiliriz.

TİB, **resmen bir «demokratik kitle örgütü»**dür. Ancak, diğer demokratik kitle örgütleri gibi, üyelerinin ekonomik - mesleki çıkarlarını savunmak üzere faaliyet gösteren bir örgüt değildir; hatta TİB üyesi olabilmek için «meslekten iktisatçı» olmak yerine «iktisat bilimi ile ilgilenen» koşulu yeterli görülmüştür. TİB'in diğer demokratik kitle örgütlerinden bir diğer farkı da bir «kitle» örgütü olmayı gerçekleştirememiş olması, tersine faaliyetlerini çoğu kez dar kadrolarla yürütmek durumunda kalan bir örgüt olmasıdır. Burjuva ideolojisine karşı proletarya ideolojisinin savunuculuğunu yapmak; ekonomik ve siyasi olayları marksist bir bakış açısıyla «anlamak» ve üretilen bilgiyi geniş yığınlara yaymak ise TİB'in baştan beri kendine uygun gördüğü temel işlev ve amaç olmuştur. Bu özellikleriyle TİB, üyelerinin artan ölçülerde bilgi üreticisi oldukları ve marksist siyasal hedef doğrultusunda sürdürülen mücadelede, toplumsal pratiğin öne çıkardığı sorunları çözümlemeye yönelik çalışmaların yapıldığı bir kurum olmak yerine **kendiliğindenci** bir gelişimin başat olduğu dar kadrolarca yürütülen bir çalışma alanı olmuştur.

«Kendiliğindenci» gelişimine rağmen, TİB'in kendine uygun gördüğü bu gerekçe ve amaçlarla soyut bir entellektüelizmden mümkün olduğu kadar kaçındığı ve araştırma konularını somut siyasi pratiğe en yakın konulardan seçtiği, şimdiye dek ürün olarak ortaya koyduğu çalışmalardan anlaşılabilinir. Ancak TİB'in ne bu çalışmalarının sınırları, ne de bir demokratik kitle örgütünden çok yayınevine dönmüş bugünkü yapısı kabulümüz değildir. Atılan olumlu adımlar seri ve sürekli olmalı, hareket yaratmalıdır. TİB, genişleyen ve zenginleşen bir biçimde kendisini yeniden üretmesinin koşullarını yaratmalı ve marksist hareket içindeki işlevini daha iyi bir biçimde yerine getirmenin mekanizmalarını oluşturmalıdır.

Açıktır ki, marksist hareketin her bir alanında mücadele veren devrimciler kendi alanlarının sorunlarını ele alırken, bunların salt bu alanın olanaklarıyla çözümlenemeyeceğini, çözümün diğer alanlarda verilen mücadeleyle bağlantılı olduğunu görmelidirler. Örneğin, tarım işçilerinin sorunlarıyla ilgili çözümlemeler yapıp, almaşık talepler önermeye çalışan TİB'in, kırsal kesim de verilen sendikal ve devrimci mücadeleden bihaber olması halinde, çabaları ne ölçüde ciddi ve sağlıklı olabilir ve çözümlemesinde doğru önermelere varabilmesi mümkün olabilir mi?

Marksist hareketin mücadele verdiği tüm alanlarla kurulacak olumlu bir ilişki, eşgüdümlü çalışma, TİB' de öne sürülen önermelerin somut pratikle güncel siyasi gelişmelerle ilgisini gözetme, yani üretilen bilginin

tahlil ve yol göstericilik niteliğine sahip olup olmadığını da denetleme olanağı yaratır. Ancak geçtiğimiz dönemde bu olanağın yaratılması marksist hareketle ve buna bağlı olarak diğer alanlarla kurulan ilişkilerin kopukluğu veya zayıflığı nedeniyle mümkün olmamıştır.

Bugün marksist hareketin bir dizi sorunu girift bir ilişki yumağı biçiminde çözüm beklemektedir. Ancak marksizmin yaratıcı özü bu sorunlara çözüm getirebilir. Bilimi kılavuz edinerek kendiliğinden gelişmekte olan toplumsal muhalefetin zengin potansiyelinin devrimcilerden beklediği görevleri yerine getirmede TİB'in üzerine düşen görev, önümüzdeki dönemde daha da artacaktır. Ancak TİB, gerek örgütsel, gerekse kadro açısından bugün böylesi bir görevi göğüsleyebilecek bir konumda değildir.

Oluşacak yeni yapı, teorik çabaların, üretici ve tartışıcı çalışmaların çok sınırlı bir kadronun yapabildiği geniş bir kitlenin bu yapılanları uzaktan izlediği bir alan olmaktan çıkarmalıdır. Hedef bu dar çemberi kırmak, alanı alabildiğine genişletmek ve ancak sınırlı sayıda kişinin ayrıcalığı gibi görünen bu işi marksist hareketin ideolojik ve politik mücadelesi bağlamında **toplumsallaştırmak** olmalıdır.

Başka bir deyimle, teorik faaliyetlerin işlevi, marksist hareketin ideolojik siyasal hedeflerinin **belirleyiciliği** doğrultusunda örgütlendirilmelidir. Tersine bir yaklaşım, ancak varolan kendiliğindenci teorik faaliyetleri giderek özerkleştiren ve çok-yönlü çalışmanın bütünselliğinden uzaklaştıran ve giderek daraltan bir işleve dönüştürecektir.

Yeni yapı, teorik araştırmaların, güncel siyasi değerlendirmelerin sonuçlarını aktaran sınırlı bir işlevi aşıp, marksist hareketin tüm bu ürünlerin nasıl üretildiğini, bu sonuçlara varmanın yol ve yöntemlerini geniş kadrolara gösterdiği çalışma rotasına koşut bir çalışma programı izlemelidir. Başka bir anlatımla, sadece «bilgi vermek» gibi bir işlev değil, ondan daha önemlisi bilimsel bilginin nasıl üretildiği, oluşturulduğu sorunlarına, yukarıdaki perspektif doğrultusunda eğilmelidir.

Marksizmin bilgi hazinesini alabildiğince geniş yığınlara açmak onların yalnız edilgen «alıcılar» değil, bilimsel anlayışın oluşturulması, ürünler vermesi işine aktif üreticiler olarak katılmalarını hedefliyorsak, marksist siyasal hedef doğrultusunda hayatın her alanında verilen mücadeleyle eşgüdümlü, bütünleyici bir çalışmanın yürütülebilmesi bugünkü örgütsel ve kadrosal yapımızı reorganize etmeyi zorunlu kılmaktadır. Olağanüstü Genel Kurul bu temel ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

Geçtiğimiz dönemde gerçekleştirdiğimiz çeşitli faaliyetlere gelince:

YAYIN FAALİYETLERİ :

4. Olağan Genel Kurul'dan bu yana düzenli olarak 6 sayı Bülten çıkarılmış, TİB araştırma dizisinden aşağıda adları verilen üç kitap yayınlanmıştır.

1. «Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye» ... Mustafa Sönmez
2. Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım» ... Doğu Ergil
3. «Aylık Bültenden Seçme Yazılar»

Ayrıca Resimli Eğitim Dizisinden aşağıdaki yayınların yeni baskıları yapılmıştır.

1. «İşsizlik»

2. «Tekelci Sermaye ile İçiçe»

2. «Anadolu Halk Ayaklanmaları»

4. «Emperyalizm»

5. «Gelir Dağılımı»

6. «Ekonomik Demokratik Mücadele»

Bunların yanısıra yeni olarak, «Enerji Sorunu ve Devlet» adlı broşür yayınlanmıştır.

DİĞER FAALİYETLER :

Yayın faaliyetlerinin dışında aşağıdaki faaliyetlerde bulunulmuştur:

— 12 Mart 1978 günü Genel Kurul yapılmıştır.

— 3-6 Nisan tarihleri arasında Türkiye 4. Petrol Kongresine katılınmış, Yönetim Kurulu üyelerimizden Aybars Çağlayan «Çokuluslu Petrol Tekelleri ve Türkiye», Mustafa Sönmez «Petrol Kesiminde Kamu Kuruluşları» adlı tebliğleri vermişler, üyemiz Cumhur Aytulun'da «Ulusal Petrol Stratejisi Ne Olmalıdır» adlı açık oturuma katılmıştır.

— 10 Nisan 1978'den itibaren «Ekonomi Politik» kursu düzenlenmiştir.

— 25 Mart 1978 tarihinde Demokratik Sol Dernekleri Federasyonu'nun düzenlediği «1978'de Türkiye Ekonomisi» açık oturumuna Yönetim Kurulu üyemiz Celal Küçüker katılmıştır.

— 24 Mart 1978'de katılma kararı alınmış olan Maden Mühendisleri Odasının düzenlediği «Madenlerin Devletçe İşletilmesine İlişkin Yasa Tasarısı» adlı panele Yönetim Kurulu üyemiz Mustafa Sönmez katılmıştır.

— 7 Mart 1978'de katılma kararı alınan Türk Eczacılar Birliği'nin düzenlediği «İlaçta Fiyat ve Ambalajlama» paneline üyemiz Yusuf Köse, «Türkiye'de İlaç Hammadde Sanayi» paneline, Yönetim Kurulu üyemiz Metin Erhan katılmıştır.

— 25-26 Mayıs 1978'de TMMOB Mimarlar Odası ve Tüm İktisatçılar Birliği'nin ortaklaşa düzenlediği «Sanayide Küçük Üretim Toplumsal ve Mekansal Boyutlar» adlı seminerde Tüm İktisatçılar Birliği «Küçük Sanayinin Kredi Sorunu» adlı tebliği sunmuştur.

— DPT'nin «4. BYKP» danışma toplantısına Yönetim Kurulu Üyemiz Mustafa Sönmez ve Namık Kırçak katılmıştır.

GÖN :

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ
AYLIK BÜLTENİ

KARANFİL SOK. 14/10
KIZILAY - ANKARA

Fiyatı : 5 TL.